

Mora İsyanı Sonrasında İzmir (Sığla) Sancağı'na Gelen İlk Türk Muhacirlerinin Nüfus Bilgileri

(H.1246/M.1830-31-H. 1259/1843-44 Yıllarına Ait Nüfus Kayıtlarına Göre)

Metin Menekşe*

Öz

1821 Mora İsyanı, Mora'yı vatan edinin buraları mamur hale getiren Türkler için acılarıyla dolu, çok sancılı bir süreci başlatmıştır. Âsi Rumlar, isyanın en başında hedeflerinin Mora'da bir tek Türk kalmayana kadar savaşmak olduğunu bütün dünyaya ilan etmişlerdir. İsyan boyunca kalelerde kuşatma altında tutulan Türkler için dayanılmaz boyutlara ulaşan açlık ve sefalet, âdetta günlük yaşamın olağan bir parçası haline gelmiştir. Bu ağır şartlara daha fazla dayanamayıp teslim olanlardan pek çoğu ise acımasızca katledilmiştir. Katliamdan kurtulanlar ise yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Pek çok Mora Türkü adalara, Batı Anadolu sahillerine ve İstanbul'a göç etmiştir. Sultan II. Mahmud, büyük eziyetler çekmiş, mal ve mülklerini kaybetmiş bu muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Gerekli tedbirlerin alınması hususunda yerel idarecilere sık sık uyarılarda bulunmuş, emirnameler göndermiştir. Nitekim muhacirler, yeni topraklarında *hukuk-ı müsaferet* ve *uhuvvet-i İslamiyet* anlayışı çerçevesinde karşılanmışlardır.

İzmir (Sığla) Sancağı'na gelen Mora muhacirlerinin nüfus kayıtlarına ulaşılabilmektedir. Nitekim H.1246/M.1830-31 ve H.1259/M.1843-44 yıllarında kaydı tutulan iki nüfus defterinde *nefs-i İzmir*'de ve Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Söke kazalarında bulunan Mora muhacirlerine dair bilgiler yer almaktadır. *Moralı (Moravî)*, *Kızılhisarlı*, *Anabolulu*, *Navarinli*, *Eğribozlu*, *Beneşeli*, *Atinalı* oldukları belirtilen muhacirlerin isimleri, fiziki özellikleri,

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, m.menekse@mu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1192-3161 DOI:10.37879/9789751758866.2024.229

yaşları ve meslekleri detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Muhacirlerin kiracı veya hane sahibi oldukları da belirtilmiştir. Bu çalışmada, tespit edilen iki nüfus defteri ışığında İzmir (Sığla) Sancağı dâhilinde bulunan Mora muhacirlerinin nüfus bilgilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1821 Mora İsyanı, Mora Katliamı, Zorunlu Göç, Mora Muhacirleri, İzmir (Sığla) Sancağı, Nüfus Kayıtları.

Population Information of the First Turkish Immigrants who came to Izmir (Sığla) Sanjak after the Morea Revolt (According to the Population Records of H.1246/ A.D. 1830-31 ve H.1259/ A.D. 1843-44)

Abstract

The Morea Revolt of 1821 has been started a very painful process full of suffering for the Turks, who made the Morea their homeland and made it prosperous. At the very beginning of the rebellion, the Rebel Greeks declared to the whole world that their goal was to fight until there was not a single Turk left in the Morea. Hunger and misery, which reached unbearable dimensions for the Turks, who were besieged in the castles, has been become a normal part of daily life during the rebellion. Many of those who could not stand the harsh conditions any longer and surrendered were brutally murdered. Those who survived the massacre had to leave their homeland. Many Morean Turks migrated to the islands, the Western Anatolian coast and Istanbul. Sultan II. Mahmud was closely interested in the problems of these immigrants who suffered great persecution and lost their property. The Sultan frequently warned the local administrators about taking the necessary precautions. Immigrants has been welcomed in their new lands within the framework of the understanding of “*hukuk-ı müsaferet ve uhuvvet-i İslamiyet*”.

The population records of the Morean immigrants who reached *Izmir (Sığla) Sanjak* can be accessed. As a matter of fact, in the two population registers kept in H.1246/M.1830-31 and H.1259/M.1843-44, there is information about the Morean immigrants living in *nefs-i İzmir* and in the towns of Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Söke. The names, physical characteristics, ages and occupations of the immigrants who were stated to be *Morean (Moravi)*, *Kızılhisarlı*, *Anabolulu*, *Navarinli*, *Eğribozlu*, *Benefşeli* and *Athenian* have recorded. It have also stated that immigrants are tenants or householders. In

this study, the population information of the Morea immigrants in İzmir (Sığla) Sanjak is given in the light of the two identified population registers.

Keywords: Morea Revolt of 1821, Morea Massacre, Forced Migration, Morea Immigrants, İzmir (Sığla) Sanjak, Population Records.

Giriş

1821 Mora İsyanı

18. yüzyılda “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan dönemle birlikte Amerika’nın bağımsızlığı, Fransız İhtilali, insan hakları bildirilerinin ilanı gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Fransız İhtilali’nin ortaya çıkardığı milliyetçilik ve hürriyetçilik akımları birçok ülke içinde yaşayan milletleri etkilemiştir. Nitekim Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rumlar da bu etkilenenler arasında yer almıştır.¹ Rumlar arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında, Osmanlı’nın içten çökmesini hızlandırmak için çalışan Rusya ve Avusturya’nın da önemli bir etkisi olmuştur.²

19. yüzyıl başlarına kadar ulusal bilinçlenme yönünde büyük yol kat eden Rumların bağımsızlık düşüncesi, 1814 yılında kurulan *Filiki Eteryacı Cemiyet*’nin faaliyetleriyle³ birlikte ivme kazanmış ve 1821 yılına kadar da olgunlaştırılmıştır. Bu yönde gerekli ittifaklar yapılarak fikrî ve maddî altyapı da oluşturulmuştur. En nihayetinde iş, *ehl-i İslam’dan ahz-ı intikam için* uygun zamanı beklemeye kalmıştır. Mutlak hedef ise, *bağımsızlık ve Mora’da bir tek Türk kalmayana kadar savaşmak* olarak belirlenmiştir.⁴

Rum İsyanı esnasında, bir şarkının “*Hiçbir Türk kalmayacak ne Mora’da ne Dünya’da...*” sözleri ağızdan ağıza dolaşarak bir toptan yok etme savaşının başladığı ilan edilmiştir.⁵ Bu sözlere fazlasıyla riayet eden âsiler de bütün

- 1 Hamiyet Sezer, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)”, *Osmanlı*, C II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 87.
- 2 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Taribi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2011, s. 108-109.
- 3 *Filiki Eteryacı*, 1821 Rum İsyanı’nın başlamasından yedi yıl önce Rusya’nın bir liman kenti olan Odesa’da kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin çeşitli yerlerinde birçok şubesi açılan cemiyet, kültür, eğitim ve siyasi propaganda alanlarında faaliyet göstermiş, bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında önemli bir misyon yüklenmiştir. Bk. Süleyman Tevfik-Abdullah Zühdi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Yunan Mubarebesi 1314*, Mihran Matbaası, Dersaadet 1315, s. 69-70; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 92-93.
- 4 Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009, s. 27.
- 5 Walter Alison Phillips, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, Smith Elder & Co, Lon-

Müslümanları yok etmeye girişmişlerdir. Nitekim bu isyan hareketi, rahiplerin faaliyetleriyle 1821 yılı nisan ayının ilk haftasında bütün Mora'ya⁶; birer savaş gemisi haline getirilen Rum ticaret tekneleri vasıtasıyla da kısa sürede adalara yayılmıştır.⁷

Piskoposlar, etkili oldukları her yerde âsi Rumları, “*dinsiz Müslümanları yok etme*” yönünde kışkırtmışlardır.⁸ İngiliz yazar Clair'a göre, “*Rumlar arasındaki bu vahşice aç alma iştiağı, çok geçmeden katletme zevkine dönüşmüştür.*”⁹ İngiliz yazar David Howarth ise yaşanan acı hadiselerle ilgili olarak, “*Rumlar bu cinayetleri işlerken herhangi bir neden aramamıştır. Kan dökme şehvetine kapıldıkları için öldürmüşlerdir*”¹⁰ demiştir. McCarthy, “Ölüm ve Sürgün” adlı eserinde, Mora'da Rumların Müslümanlara karşı genel bir yok etme politikası içinde olduklarına vurgu yaparak isyanın milliyetçi sloganını, Piskopos Germanos'un ağzından dökülen, “*Hristiyanlara huzur! Konsoloslara saygı! Türklere ölüm!*” söyleminin temsil ettiğini belirtmiştir.¹¹

McCarthy, Mora'daki yağma ve katliamlarla Türklerin telef edilmesinin, savaş zamanının olağan telefati olmadığını, Türklerin, kadınlar ve çocuklar da dâhil, Rum çetecilerince alınıp götürülmek suretiyle öldürüldüğünü belirtmiştir. İşlenen cinayetlerin çoğu kez önceden tasarlandığını ve soğukkanlılıkla işlendiğini, kasabalardaki Türklerin toplanarak uygun bir yerlere yürütülüp orada kıymandan geçirildiğini ortaya koymuştur.¹² Fransa'nın Atina Büyükelçisi La Gorce (1855-1857) ise, Türklerin, silahlarını bıraktıkları her yerde, insan haklarına kulak asılmaksızın katledildiğini ve bu katliamların bir Yunan davası adı altında gerçekleştirildiğini yazmıştır.¹³

don 1897, s. 48.

6 Salâhi Sonyel, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Belleten*, LXII/233, Ankara 1988, s. 110.

7 Mübahat S. Kütükoğlu, “Yunan İsyamı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)*, ATASE, Ankara 1986, s. 133.

8 Sonyel, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, s. 110.

9 William St. Clair, *That Greece might still be free: the Philhellenes in the War of Independence*, Oxford University Press, London 1972, s. 12.

10 David Howarth, *The Greek Adventure: Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, Published by Collins, London 1976, s. 28.

11 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012, s. 9-10.

12 McCarthy, *age.*, s. 12.

13 La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, Türkçe haz. Doğu Araştırma Merkezi, Belge Yay., Ankara

Rum İsyanı esnasında Helenizm akımı etkisinde kalan Avrupa'nın üst sınıfı, isyancıların özgürlük mücadelesi verdiklerine inanmışlar ve isyan süresince Müslümanların maruz kaldıkları katliamları, inandıkları idealizm gerçeğine rağmen gör(e)memişlerdir.¹⁴ Fakat isyan sürecinde yaşananlara tanıklık edenler durumun vahametini gördüklerinde hayal kırıklığına uğramışlardır. Nitekim bunu yaşayanlardan birisi de İngiliz şair *Lord Byron*'dur. Yunan severlerin para yardımlarıyla güçlenmiş şahsi servetiyle bölgeye gelen *Byron*, karşılaştığı manzara karşısında şaşırıp kalmıştır. Getirmiş olduğu servet, farklı gruplar elinde bir anda uçup gitmiştir. Yunanlıların düzensiz, teçhizatsız hareketleri karşısında hayal kırıklığına, ümitsizliğe uğramış ve hastalanıp yatağa düşmüştür. Kısa bir süre içinde de vefat etmiştir.¹⁵ Yine, 1822'de Mora'dan Marsilya'ya dönen birçok Fransız subay, Mora'ya gitmeye hazırlanan gönüllülere, eski Yunan'ın torunları olarak görülen Rumlar için çok kötü ifadeler kullanmışlar, onları korkaklık ve iyilik bilmezlikle suçlamışlardır. Prusyalı bir başka subay ise Rumlar hakkındaki tespitlerinde, eski Grek'in artık olmadığını, eski Atina'nın makul yasalarının yerini barbarlığın aldığını ifade etmiştir.¹⁶

Mora'da yaşanan hadiselerde pek çok kayıp olmasına rağmen Osmanlı Devleti, kamuoyundan gelecek tepkileri önlemek ve imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan Rumlara yönelik şiddet eylemlerine mâni olmak için ölen Müslümanların sayısını gizleme ihtiyacı hissetmiştir. Fakat *Ahmet Lütfi Efendi*, bu durumun ileride devlete zarar vereceğini, Rumların haklı gibi görünebileceklerini ileri sürmüş, bunun yanlışlığına vurgu yapmıştır. Gerçeklerin tek taraflı değil her yönüyle ortaya konulmasının önemine değinmiştir. Yazar, her ne kadar devlet görmezden gelse de isyan boyunca Mora ikliminde âsi Rumların Müslümanları yok ettikleri, hamile kadınların karınlarındaki ceninlere kadar türlü eziyete uğrayıp ateşe atıldıkları, böyle nice kadın ve çocuğun yok edildiği, sağ kalanların ise vatanlarından sürülmeleriyle kısa bir süre içinde Mora bölgesindeki bütün Türklerin perişan oldukları gerçeğinin herkesçe bilindiğini aktarmıştır.¹⁷

1986, s. 296.

14 Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 87.

15 La Gorce, *age*, s. 300.

16 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 114.

17 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C I, haz. A. Hezarfeni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 38-39.

1. Mora Şehirlerinde Müslüman-Türk Katliamı ve Zorunlu Göç

Rum İsyanı, 1822 yılı yazına dek 50.000'den fazla Türk, Rum, Arnavut ve Yahudi'nin hayatına mal olmuştur. Binlerce kişi de kölelik veya yoksulluk içine düşürülmüştür. İsyân, Rum çeteler için fırsatlar silsilesi haline gelmiş ve her taraf yağmalanmış, talan edilmiştir.¹⁸ Âsi Rumlar önce silahlanarak dağa çıkmışlar ve etrafa saldırmaya başlamışlardır. Kısa bir süre sonra da Müslümanların sığındıkları kalelere saldırılarını yöneltmişlerdir. Bu saldırılar neticesinde *Mizistre*, *Londar*, *Fenar* ve *Bardine* ahâlileri *Tripoliçe*'ye; *Arkadya*, *Andurusa* ve *Nişti* ahâlileri *Koron*, *Moton* ve *Navarin'e*; *Gaston* ahâlisi de *Lale (Lala) Kalesi*'ne sığınmak zorunda kalmıştır. *Vostice*'de âsilerce esir edilen 40 kadar Müslüman, kayıklarla *Salona Kasabası*'na sevk edilmek üzere iskeleye getirilmiş, fakat burada katledilmiştir. *Karitene* ahâlisi de *Tripoliçe*'ye doğru ilerlerken yolda eşkıyanın saldırısına uğramış ve esir edilmiştir. Fakat içlerinden birinin kaçıp haber vermesi sayesinde *Tripoliçe*'den yardıma gelen 2.000 kadar kişi kalanları kurtarmıştır.¹⁹

Lale (Lala) Kasabası'nın da kuşatılması üzerine bunu haber alan *Badra* Muhafızı Yusuf Paşa, 800 nefer askerle âsiler üzerine hareket ederek onları perişan etmiş ve daha önce buraya gelen *Gaston* ahâlisi de dâhil olmak üzere toplam 20.000 Müslümanı 18 Haziran 1821'de sağ salim *Badra*'ya nakletmiştir. Bunun üzerine harekete geçen 15.000 kadar âsi, bu kez *Badra*'ya saldırmıştır. Dışardan yardım sağlanamayınca kale muhafazası zorlaşmış ve bir süre sonra teslim olunmuştur. Kale içinde yağma yapılırken, İslam ahâlisi de *Tripoliçe*'ye sığınmıştır.²⁰

1821 yılı mayıs ayının başlarından itibaren de *Tripoliçe* şehri 50-60 bin âsi Rum tarafından kuşatılmıştır.²¹ Yaklaşık altı ay süren kuşatma esnasında dışarıyla bağlantı kesilmiş, asker ve yiyecek yardımının gelmesi engellenmiş, Müslümanlar açlığa mahkûm edilmiştir.²² Kalenin teslim edilmesi yönünde

18 Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 106.

19 Sahnâflar Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.148-149.

20 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 153-154.

21 Ali Fuat Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 11/12, 2011, s. 13-14.

22 "... kefare-i fecere medine-i mezbureyi tazyik ve bir taraftan dahi dest-i kader, asâkir ü zebâir ile imdâd kapusunu sedd ü tağlik ettiğinden..." Bk. Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 154; Mustafa Nuri Paşa, *Tripoliçe Kalesi*'ndeki Müslümanların durumunu şu şekilde aktarmaktadır: "...Mora'nın makarr-ı vilâyeti olan Trablıca Kal'ası vasat-ı cezirede ve

görüşmeler yapılırken Arnavutların savunmayı bırakıp âsilerle gizli anlaşma yapmaları neticesinde kale kapıları açılmış²³ ve 7 Ekim 1821'de Arnavutlar dışarı çıkarken âsiler kaleye hücum etmişlerdir.²⁴ Kalede Müslümanlara yönelik büyük bir katliam hareketine girişilmiştir. Sadece Serasker Hurşid Paşa ve Mehmed Paşa'nın ailesi, Kaymakam Salih Ağa ve Mora Kalesi Bina Emimi Yusuf Ağa olmak üzere toplam 97 kişi esir alınmıştır.²⁵ *Tripoliçe*'de esir edilen bu aileler dört ay sonra İngiliz konsolosunun aracılığıyla kurtarılmıştır.²⁶ Serasker Hurşid Paşa, bu 97 kişi karşılığında 300 esir²⁷ ve 2.400 akçe vermiştir. Kurtarılan aileler önce *Badra*'ya nakledilmiş, daha sonra buradan da İngiliz gemisiyle Preveze'ye çıkarılmıştır.²⁸ Bunlar dışında tabya ve evlerde bulunan 40.000'i aşkın Müslüman'ın nerdeyse tamamı, aman ile teslim oldukları halde 3 gün boyunca vahşice öldürülmüştür.²⁹ Vak'anüvis Es'ad Efendi, yaşanan bu acı hadise için, "*tafsili bâis-i izbak-ı candır*" demiştir.³⁰

Fransa'nın Atina Büyükelçisi *La Gorce* (1855-1857), *Tripoliçe*'de yaşanan vahşetle ilgili olarak, *Yunanlılar savunmasız bir kalabalığa saldırarak eline düşen her şeyi yaktılar, yaktılar, yağmaladılar, ırza geçtiler, boğazladılar, karın deştiler* diye yazmıştır.³¹ *Tripoliçe* ve civarında öldürülen Türklerin sayısı 32 bin olarak tahmin edilmektedir ki bu sayı, Osmanlı İmparatorluğu zamanında öldürülen Rumların sayısından kat kat yüksektir. *Tripoliçe* şehriden, sadece

imdad-ı i'ânenen me'yûs ve zahiresizlikden bi-tâb olmağla der ceng-i evvel teslim mecbur oldu."

Bk. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât, Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, I-IV, haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yay., Ankara 2008, s. 482.

23 "... *Arnavud dinsizleri bi'l-itma haremi bvağub, kefereye ittibâ etmeleriyle, ibtidâ-yı muhasaradan altı mâh mürurunda derun-ı beldeye hücum...*" Bk. Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 154.

24 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 154; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C XII, Matbaa-i Osmanîye, Dersaadet 1309, s. 25.

25 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155; Ahmet Cevdet, *age.*, C XII, s. 26; Nurettin Türsan, *Mora Ayaklanması ve Yunan Bağımsızlığı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994, s. 27.

26 Ahmet Cevdet, *age.*, XII, s. 26.

27 Esirler arasında Manya Beyi'nin oğlu ve maiyeti de yer almıştır. Bk. Türsan, *age.*, s. 27.

28 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155.

29 Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 40; Nedim İpek, "Yunanistan'ın Nüfus Siyaseti ve Mora'dan Batı Trakya'ya Kadar Türkler", *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, haz. Mustafa Kahramanyol, Ankara 2006, s. 97.

30 Bu sözün devamında ise Kur'an'dan; "*innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'un*" ayetini paylaşmıştır. Yani "*Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz.*" Bk. Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155.

31 *La Gorce, age.*, s. 300.

dumanı tüten bir harabeden başka bir şey kalmamıştır.³² Hatta yaşayanlar üzerinde yaptıkları vahşet ile yetinmeyen âsiler, Müslüman mezarlığını da kazarak ölüleri çıkarıp yakmışlardır.³³ *McCarthy, Tripoliçe* katliamını şu çarpıcı cümlelerle aktarmaktadır:

Üç gün boyunca zavallı Türk yerleşimciler, bir vahşiler guruhunun şehvetine ve zulmüne teslim edildiler. Ne cinsiyet ve ne de yaş yönünden bir esirgeme yapıldı. Kadınlarla çocuklar dahi öldürülmeden önce işkenceden geçirildiler. Kıyım öylesine büyük ölçekteydi ki, çetecilerin sergerdesi Kolokotronis'in kendisi bile, kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi demektedir. İlerlediği zafer kutlama töreni yolu, cesetlerden bir örtüyle döşenmişti.³⁴

Benzer bir şekilde *Benefşe* ve *Navarin* kaleleri de yaklaşık beş ay kuşatma altına alınmıştır.³⁵ *Benefşe Kalesi*'nde, dışardan asker takviyesi ve yiyecek yardımı sağlanamamasından dolayı açlık had safhaya ulaşmıştır. Açlığa daha fazla dayanamayan kale halkı, yaklaşık beş ay direndikten sonra İpsilanti'nin emrindeki Rumlara 5 Ağustos 1821'de çaresiz teslim olmuştur.³⁶ Yapılan anlaşma gereğince *Benefşe* ahalisinin, mal ve mülklerini geride bırakarak gemilerle Kuşadası'na geçmesine izin verilmiştir. Bu anlamda 700 kadar *Benefşeli* Müslüman Kuşadası'na çıkarılmıştır.³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Rumların bütün Müslümanları öldürmeye ant içtikleri halde *Benefşe*'den 750 kişiyi serbest bıraktıklarını, bunun sebebinin ise *Benefşe* Müslümanlarının buradaki Rumlarla kız alıp-vermeleri olduğunu yazmıştır.³⁸ Kalanlardan bazısı bütün varlıkları gasp edildikten sonra Girit'e yakın Kaşot Adası'na terk edilirken³⁹,

32 Nicola Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 270.

33 "eşkiya-yı Yunaniye diriler hakkında icra ettikleri muamelat ile teşfi-i sadr idemeyüb ehl-i İslam mezarlığını hafı ile ölüleri ibrah ve ibrak etmişlerdir." Bk. Ahmet Cevdet, *age.*, C XII, s. 26.

34 McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 12-13.

35 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155.

36 Ahmet Cevdet, *age.*, C XI, s. 155; Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 37.

37 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155. David Howarth, gemilere 500 kişinin bindirildiğini ve akıbetlerinin ne olduğu hakkında hiçbir şey öğrenilemediğini belirtmiştir. Bk. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 108. İleriki bölümde bahsedileceği üzere bu insanların Kuşadası'nda kayıtlı oldukları tespit edilmiştir.

38 Ahmet Cevdet, *age.*, C XI, s. 155-156.

39 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 113;

bazısı da kale kapıları açılır açılmaz Rumların saldırısına uğramış ve öldürülmüştür.⁴⁰

*Navarin Kalesi'*nde de üç buçuk ay süren direnişten sonra teslim kararı alınmış (19 Ağustos 1821), fakat buradaki Türklerin Anadolu kıyılarına götürülmesi şartı yerine getirilmemiş, kadın ve çocukların tamamı katledilmiştir.⁴¹ *Es'ad Efendi'*nin verdiği bilgiye göre *Navarin'*den sadece bir kişi kaçıp kurtulabilmiştir.⁴² *Sonyel'*in tespitlerine göre ise 2.000 ilâ 3.000 Müslüman öldürülmüş, Türk kadınları soyularak üzerleri aranmış, kurtulmak isteyen bazı kadınlar suda vurularak öldürülmüş, Müslüman çocuklar denize atılarak boğdurulmuş, yavrular ise annelerinden koparılıp kayalara atılarak öldürülmüştür. Yarı çıplak ve korku içinde tutulan Müslüman kızlar daha sonra fahişe olarak satılığa çıkarılmıştır.⁴³ *Navarin'*e giden yabancılar, şehri saran leş kokusuna kolay alışmamışlar, köpek, fare ve kuşların hala duvarların çevresinde kol ve bacakları kesilmiş cesetleri nasıl yediklerini görmüşlerdir. Rumlar ise gelen yabancılarla, güçlerini göstermek için, öldürdükleri Türklerin sayısını ve nasıl öldürdüklerini anlatmışlardır.⁴⁴

Anadolu ve Palamut (Palamuda) kaleleri de karadan ve denizden âsilerce kuşatılmıştır. Uzun bir süre dışardan yiyecek yardımının sağlanamaması nedeniyle açlık baş göstermiş ve halk çok zor günler geçirmiştir. Yardım gelmeyince hayvan leşi ve pabuç kösesi yiyerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Fakat birçoğu açlıktan ölmüştür. En nihayetinde bu ağır şartlara daha fazla dayanamayarak bir mukavele ile kaleyi Rumlara teslim etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵ Bunun üzerine âsiler 20 Aralık 1821'de *Palamut Kalesi'*ne, 27 Aralık 1821'de⁴⁶ de *Anadolu Kalesi'*ne hücum etmişlerdir.⁴⁷ Müslümanların

Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", s. 12-13.

40 Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 108.

41 Ahmet Cevdet, *age.*, C XI, s. 155; Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 37.

42 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 155.

43 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 113.

44 David Howarth tarafından verilen bu bilgilerin daha fazlası için bk. Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 107-110.

45 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 117; Öreñç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", s. 16.

46 Bir arşiv belgesinde âsilerin 13 Aralık 1822 Perşembe günü gecesi *Palamut Kalesi'*ni, 17 Aralık 1822 Pazartesi günü de *Anadolu Kalesi'*ni zapt ettikleri belirtilmiştir. Bk. BOA, HAT, 910/39834, Selh-i 1238/Ocak 1823.

47 Es'ad Efendi, hücum eden bu âsiler için "*a'day-ı din*" (dinsiz düşmanlar) tabirini kullanırken, onlar için şu Arapça duayı paylaşmıştır: "*demmerahumullâhu te'âlâ bi-rummetihim ebede'l-âbidin*." Yani manası, *Allah Teâlâ onların topunu sonsuza kadar yok etsin*. Bk. Mehmed Es'ad Efendi,

evlerine zorla girerek bütün mal varlıklarını yağmalamışlardır. Müslümanlara türlü eziyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁸ Yapılan anlaşma gereğince 2.500 kadar Müslümanın sadece üstlerindeki elbiseyle birlikte 10 adet Çamlıca gemisine bindirilerek Kuşadası sahiline nakline izin verilmiştir. Rum eşkıyalar bu yolculuk esnasında herhangi bir eziyette bulunmamışlarsa da Kuşadası sahiline ulaşıldığında ahalinin hepsini soyup üryan bir şekilde orada bırakmışlardır.⁴⁹

Rum İsyanı'nın başlamasıyla birlikte *Atina* da 7 Mayıs 1821'den itibaren âsiler tarafından kuşatma altına alınmıştır. Nüfusu 6.000 olan *Atina*'da yaklaşık 2.000 Türk yaşamaktadır. Rumlar teslim olunması koşuluyla Türklere zarar verilmeyeceğini bildirseler de teslimiyet sonrası katliam yapmışlardır.⁵⁰ Katliamdan kurtulmayı başarabilenler ise İzmir ve Eğriboz'a sevk edilmiştir. Görgü tanıklarının ifadesine göre kuşatma esnasında *Atina* sokakları kıvılcıkla boyanmıştır. Çoğu sivil ve hepsi de silahsız olan Türklerin üçte biri öldürülmüştür. Geride kalan çocuk ve kadınlar esir alınmış veya köle olarak satılmıştır. Bir tek Rum bile onlara yardım elini uzatmamıştır.⁵¹

Sonyel, bu katliam olaylarından sonra Mora'daki şehirlerin, surlar dışında başı kesik cesetlerin çürümesinden meydana gelen bir koku ile sarıldığını, başıboş köpekler ve vahşi kuşların cesetleri parçaladığını, ölü dolu kuyulardaki suların zehirlendiğini, bu nedenle veba salgınının baş gösterdiğini vurgulamıştır. Her tarafta, açlıktan iskeletleşmiş ve korku içinde bulunan Müslüman genç kız ve erkek çocukların inlediğini belirtmiştir.⁵²

Yaşanan bu acı hadiselerden sonra gerek Mora'dan gerekse *Atina*'dan İzmir'e göç etmek zorunda kalan Müslüman ahali Padişahın merhametine sığınmıştır. Nitekim bu durumdan haberdar olan Sultan II. Mahmud, muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için nakdi yardımlarda bulunurken, aynı zamanda uygun mahallere yerleştirilmeleri için de Kuşadası ve İzmir muhafızları ile Aydın ve Saruhan mütesellimlerine emirnameler göndermiştir.⁵³

di, *age.*, s. 171.

48 BOA, HAT, 904/39693, 18 Cemazeyilevvel 1238/31 Ocak 1823.

49 Bu yaşanan hadise karşısında Es'ad Efendi, "*lâ havle ve lâ kuvvete illâ billabi'l-aliyyi'l-azim. Hasbünallâhu ve ni'me'l-vekil*" ayetine yer vermiştir. Yani; *Güç ve kuvvet yüce Allah'ındır. Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.* Bk. Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 172.

50 Öreç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", s. 15-16.

51 İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 81-82.

52 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 117-120.

53 Mehmed Es'ad Efendi, *age.*, s. 172.

2. Mora Muhacirlerinin Göç Yerleri ve Tahmini Nüfus

Osmanlı resmî belgelerinde genel bir tanımlama olarak kullanılan Mora muhacirleri tabiri, aslında 1830 ve 1832 tarihleri itibariyle Yunanistan'ın sınırlarına bırakılan yerlerin tamamından ayrılmak durumunda kalan Müslüman ve Türk muhacirleri işaret etmektedir. Buna göre Mora Yarımadası'ndan başta Eğriboz Adası, Atina ve çevresi ile Rumeli tarafında Livadya, İstefe ve İzdin gibi mahallerin muhacirleri Mora muhaciri⁵⁴ statüsünde değerlendirilmiştir.

Âsi Rumların icra ettikleri katliamdan kurtulmayı başarabilen Mora Müslümanları, başta İstanbul ve Batı Anadolu sahilleri olmak üzere daha güvenli yerlere göç etmeye başlamışlardır.⁵⁵ Onları taşıyan tekneler, *Suluca*, *Çamlıca* gibi adalara ait eşkiya tekneleri⁵⁶ olduğundan birtakım olayların yaşanması da kaçınılmaz olmuştur. Katliamlardan kurtulmayı başaran Müslümanlar bu kez yolculuk esnasında türlü eziyetlere maruz kalmışlardır. Nitekim *Sonyel*'in aktardıklarına göre, kadınların üstleri soyularak altın eşya bulmak için üzerleri aranmış, kurtulmak için denize atlayan bazıları suda vurularak öldürülmüş; çocuklar, denize atılarak boğdurulmuş; yavruların ise, annelerinden koparılarak kayalara çarpmak suretiyle canlarına kıyılmıştır.⁵⁷ Dolayısıyla türlü eziyetlerle dolu bu denizaşırı yolculuğu da sağ salim atlatmak kolay olmamıştır.

54 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 9-10.

55 İpek, "Rumeli'den Anadolu'ya Göç", *Mübadele Şen Gittik & Yaslı Döndük*, s. 15-19, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yay., Samsun 2011, s. 15.

56 Çamlıca ve *Suluca* adalarına ait eşkiya tekneleri, Rum isyanı sırasında Ege Denizi'ndeki bazı adalara saldırılarda bulunmuştur. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri), ATASE, Ankara 1986, s. 133-134. Mora isyanının liderliğini yapan Dimitrios İpsilanti, Çamlıca Adası'na geldiğinde büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bk. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 34. İpsara, *Çamlıca, Suluca* gibi adalar, Rum isyanında en etkili olan ve gemi desteği sağlayan adaların başında gelmiştir. Çamlıca'da isyancılar, kendi bayraklarını çektikleri 100 savaş gemisi ile ateş kayıklarını hazır hale getirmişlerdir. Bunlar karada da savunma tedbirlerine hız vermişlerdir. Müstahkem bir mevkiisi olan ada neredeyse tamamen mühimmat ve erzakla doldurulmuştur. Bu adalara ait korsan gemileri, Mora'ya da yardım etmişlerdir. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri...*, s. 64.

57 Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", s. 113.

Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından sağ salim güvenli yerlere ulaşabilen Mora muhacirleri için; Yanya, Tırhala, Mısır⁵⁸, Trablus⁵⁹, İstanbul, İzmir, Kuşadası, Seferihisar, Çeşme, Söke, Antalya, Edirne, Varna ve Preveze gibi yerler yeni yaşam alanları olmuştur.⁶⁰ Nitekim 1831 yılı ilk resmi nüfus sayımı istatistiklerine göre; Teke Sancağı'nda 522⁶¹; Muğla Sancağı'na bağlı İzmir, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası ve Söke kazaları dâhilinde 1.413⁶²; Midilli'de 349⁶³; Sakız'da 39⁶⁴ ve Kıbrıs'ta 274⁶⁵ Mora ve Eğriboz muhaci-

- 58 *Moton*'dan Mısır birlikleri çekilirken Müslümanlardan üçte biri İzmir'e diğer üçte biri de Mısır'a gitmeyi tercih etmiştir. Bk. Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 163. Aslen Türk olan öykücü Yahya Hakkî'nin ailesi de önce Mora'dan Anadolu'ya, ardından da Mısır'a göç etmiştir. Yahya Hakkî ve eserleri için bk. E. Yakupoğlu Erket, "Mora Yarımadasından Türk Göçü ve Yahya Hakkî'nin Eserlerinde Göç Olgusu", *Doğu Göç Edebiyatı*, ed. Onur Kılıçer ve Hatice Görgün, Demavend Yay., İstanbul 2017, s. 79-87. Mısır'da bulunan Mora muhacirlerinden Süleyman Efendi, uygun bir işte çalışmak isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine hıdivliğe gönderilen yazıda, gereğinin yapılması istenmiştir. Bk. BOA, HR. MKT., 488/28, 8 Safer 1281/13 Temmuz 1864.
- 59 Trablusgarp Valisi Hasan Paşa tarafından gönderilen bir evrakta, Mora'dan ayrılıp Preveze'ye giden muhacirlerden arzu edenlerin Trablus'a gönderilip iskân edilmelerinin talep edildiği belirtilmiştir. Bk. BOA, HAT, 1351/52784, 29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838.
- 60 Bazı yerler İpek'in çalışmasından alınmıştır. Bk. İpek, "Yunanistan'ın Nüfus Siyaseti ve Mora'dan Batı Trakya'ya Kadar Türkler", s. 98.
- 61 1830-31 nüfus sayımında, Anadolu Eyaleti'ne bağlı Teke Sancağı genelinde toplam 35.839 nüfusun olduğu tespit edilmiştir. Toplam nüfus içerisinde 961 muhacir kaydedilmiştir. Bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 236. Bu muhacirlerden 522'si Mora muhaciridir. Bunların çoğunluğunun "sekban" olduğu belirtilmiştir. Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995, s. 122.
- 62 1830-31 sayımında Muğla Sancağı genelinde toplam 74.757 nüfusun olduğu tespit edilmiştir. Bu toplam nüfus içerisinde 1.278 muhacir yer almıştır. Bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 234. İleride bahsedileceği üzere, çalışma dâhilinde ele alınan 1830-31 sayımına ait nüfus defterinde ise kayıtlı Mora muhaciri sayısı 1.413 kişi olarak tespit edilmiştir. Bk. BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31.
- 63 Eğriboz ve sair yerlerden göç edip Midilli'de kayıtlı olan muhacir sayısı 349'dur. Bk. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 157.
- 64 1830-31 sayımında Sakız'ın toplam nüfusu 9297 olup, bunun içerisinde yer alan muhacir sayısı ise 39'dur. Bk. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 160.
- 65 1831 yılı nüfus sayımına göre Kıbrıs Adası'nın toplam nüfusu 14.983'tür. Bu toplam nüfus içerisinde Mora'dan ve sair yerlerden gelen 274 kişi kaydedilmiştir. Bunun 49'u çocuk, 171'i yetişkin (güçlü ve dinç) ve 54'ü ihtiyardır. Bk. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 162.

rinin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Kütahya Kasabası'nda; Kütahya Sancağı'na bağlı Kütahya, Emrudili, Örencik, Giray, Tavşanlı, Altuntaş nahiyelerinde; Uşak Kazası ve kazaya bağlı Niyaz Nahiyesi'nde; Kula, Eşme, Sirke, Küre, İnay, Silindi, Danişmendluyukebir, Çal, Eğrigöz, Simav, Dağardı, Gedus, Şehli, Tazkırı, Kenbler, Soma ve Baklan kazalarında toplam 4.799 muhacirin kayıtlı olduğu görülmektedir.⁶⁶ Bu muhacirler, İpek'in çalışmasında Mora muhacirleri içerisinde değerlendirmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla sadece erkek nüfusun sayıldığı 1830-31 yılı genel sayımına ait bu nüfus istatistikleri dikkate alındığında, en az 7.418 erkek muhacirin yeni yaşam alanlarına ulaştıkları söylenebilir. Erkek nüfus kadar kadın da olduğu kabul edildiğinde, toplam 14.836 Mora muhacirinin olduğu tahmin edilmektedir.

3. Yapılan Yardımlar ve İskân Çalışmaları

Büyük bir kısmı kadın ve çocuklardan oluşan muhacirlerin geçimlerini temin edecek durumları yoktur.⁶⁸ Bu nedenle Sultan II. Mahmud, türlü eziyetler çekmiş, mal ve mülklerini kaybetmiş olan bu muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Bu hususta devlet yetkililerine sık sık uyarıda bulunmuştur. Ancak bu dönemde muhacirler için sistematik bir organizasyondan ve bunun için ayrılan bütçeden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle sorunların çözümü çok uzun vadeye yayılmıştır. İlk dönemde İstanbul'a gelen muhacirlerin iskânı ve diğer sorunları ile bizzat Sadrazamın ilgilenmesi emredilmiştir. Harcamalar hazinenin çeşitli kalemlerine havale edilmiştir. Taşrada ise durum daha ziyade yerel idarecilere ve halkın hamiyetine havale edilmiştir.⁶⁹

Mora muhacirleri, *Anadolu* ve *Mostar* gibi doğrudan işgal sahasından veya daha önce geldikleri İzmir gibi Anadolu'nun bir şehir veya kasabasından İstanbul'a ulaşmışlardır.⁷⁰ Muhacirlerin büyük bir bölümünün İstanbul'a gelmesi ve diğer mahallere gönderilen muhacirlerin de bunlara eklenmesiyle İstanbul'da bir yığılma yaşanmıştır. Bu da bazı şikâyetlere neden olmuştur. Durumun kontrolden çıkması üzerine Babıâli, bütün ilgili mahalleri uyar-

66 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 165-171, 212.

67 İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 85-86.

68 İpek, "Yunanistan'ın Nüfus Siyaseti ve Mora'dan Batı Trakya'ya Kadar Türkler", s. 98.

69 Vasıf Gökınar, *Mora Muhacirleri Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nr. 6973, İstanbul 1973, s. 22-29; Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 254; İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 83-84.

70 İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 84.

mıştır. İstanbul'da muhacir barındıracak yer kalmadığı, Sadrazamın bizzat bu işlerle yoğun bir şekilde meşgul olduğu bildirilmiştir.⁷¹

Mora muhacirlerinden fakir, işsiz-güçsüz olanlarına “*sadaka-i padişahi*” olmak üzere maaş bağlanmıştır.⁷² Sultan II. Mahmud, muhacirlere *atiyye-i seniyye* olarak aylık 18,5 kuruş maaş tahsis olunmasını irade buyurmuştur.⁷³ Bu anlamda muhacirlere yapılan maaş tahsislerine dair pek çok arşiv kaydıyla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Mora muhacirlerinden Mustafa Ağa'nın yeğeni Yusuf Efendi'ye⁷⁴; Mora muhacirlerinden Mustafa Bey'in kızına⁷⁵; Mora muhacirlerinden Fatma Hatun'a⁷⁶ maaş tahsis edildiği tespit edilmektedir. Muhacir maaşları için hazineden aylık ödemeler yapılmıştır. Örneğin, 1832 yılında İstanbul'da bulunan fakir muhacirlerin maaşları için aylık 920 kuruşun ödenmesi emredilmiştir.⁷⁷ Nitekim 1832 yılının temmuz ve ağustos ayları için toplam 1840 kuruş hazineden ödenmiştir.⁷⁸ Yine, 1834 yılı kasım ve aralık ayları için toplam 1.960 kuruş⁷⁹; 104 fakir muhacirin 1838 yılı nisan ayına ait maaşları için 980 kuruş⁸⁰ ve 1843 yılında 104 fakir muhacire Maliye'den aylık 980 kuruş ödenmiştir.⁸¹ En nihayetinde 1860'a kadar İstanbul'da bulunan ve maaş alan Mora muhacirleri tespit edilebilmektedir.⁸²

İstanbul'da bulunan Mora muhacirleri için Suriçi ve Eyüp civarında devlet tarafından evler kiralanmıştır.⁸³ Bu evlerin kiralari da uzun yıllar devlet bütçesinden karşılanmıştır. Örneğin, Eyüp civarında bulunan Mora muhacirleri için tedarik edilen 20 hanenin, aylık 10 kuruş olmak üzere 1825 yılı ekim ayından 1826 yılı mart ayına kadar olan 6 aylık kiralalarının ödeneceği belir-

71 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri...*, s. 255.

72 İpek, “Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi”, s. 84.

73 BOA, HAT, 531/26191, 25 Zilkade 1250/25 Mart 1835.

74 BOA, A. MKT. NZD., 125/67, 15 Rabiulahir 1271/5 Ocak 1855.

75 BOA, A. MKT. NZD., 182/50, 11 Şaban 1272/17 Nisan 1856.

76 BOA, A. MKT. NZD., 360/89, 26 Muharrem 1278/3 Ağustos 1861.

77 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 255-256.

78 BOA, C. DH., 162/8086, 18 Cemazeyilevvel 1248/13 Ekim 1832.

79 BOA, C. DH., 86/4287, 11 Ramazan 1250/11 Ocak 1835.

80 BOA, AE.SMHD.II., 67/4792, 13 Rabiülevvel 1254/6 Haziran 1838.

81 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 255-256.

82 İpek, “Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi”, s. 84.

83 BOA, A. MKT. NZD., 50/23, 9 Cemazeyilahir 1268/1 Mart 1852; Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 255; İpek, “Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi”, s. 84.

tilmiştir.⁸⁴ Yine, 1836 yılı başından itibaren 6 aylık ev kiralari için Darphane tahsisatından ödenen miktar 1.080 kuruştur. 1846'da da aynı miktarın ödenmesine devam edilmiştir.⁸⁵ 1852 yılı mart ayından ağustos ayına kadar olan 6 aylık ev kiralari da 1.080 kuruş hesaplanmış ve ilgili masraf Maliye Nezareti tarafından karşılanmıştır.⁸⁶

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 2881 numaralı Maliye Vâridât Muhasebesi Defteri içerisinde, İstanbul'da bulunan Mora muhacirlerinin ev kiralariına dair bir liste tespit edilmiştir. Listede, 12 aile reisinin ismi, mahallesi ve kira parası verilmiştir. Örneğin Keçeci Pîr Mahallesi'nden Emine Hanım'ın ev kirası 60 kuruş; Horhor'da ikamet eden Hafız Hüseyin'in ev kirası 60 kuruş; Hatice ve Azize hatunların ev kirası 30 kuruş olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla Mora muhacirlerine ait 12 evin kira bedelinin 15 ilâ 60 kuruş aralığında değiştiği görülmüştür. 12 evin toplam kira bedeli ise 480 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁸⁷

Suriçi'nde ve Eyüp civarında kiralanan evlerin kira ücretlerinin İstanbul ve Eyüp kadıları marifetiyle muhacir ailelerine verildiği⁸⁸ görülmüştür. Ayrıca Mora muhacirlerine ev kirası olarak verilen paradan harç alınmaması⁸⁹ emredilmiştir. Bu hanelerde zaman içerisinde ortaya çıkan problemlerin de yine devlet eliyle çözümlenmesine çalışılmıştır. Örneğin, Mora muhacirlerinden Ayşe Hatun'un Atik Ali Paşa Mahallesi'ndeki hanesi tamir edilmiş ve bu işlemde doğan masraf devlet bütçesinden karşılanmıştır.⁹⁰

İşe ihtiyacı olan muhacirlerin çeşitli alanlarda istihdam edilmesine çalışılmıştır. Örneğin, Mora muhacirlerinden İbrahim Ağa'nın Bölükbaşılık'ta istihdamı⁹¹, Mora muhacirlerinden ve Aksaray sakinlerinden Mehmed Rıfat Bey'in Şehremaneti'nde istihdamı⁹², Mora muhacirlerinden Ahmed Ağa'nın gümrükte istihdamı⁹³ sağlanmıştır.⁹⁴ Mevcut işlerinden bir sebeple uzaklaş-

84 BOA, C.DH., 71/3542, 29 Şaban 1241/8 Nisan 1826.

85 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 255-256.

86 BOA, A. MKT. NZD., 50/23, 9 Cemazeyilahir 1268/1 Mart 1852.

87 Metin Menekşe, "Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Nisan 2020, Yıl 13, S. XLV, s. 813.

88 BOA, C. DH., 128/6364, 15 Şevval 1261/17 Ekim 1845.

89 BOA, A. MKT. NZD., 349/10, 10 Şevval 1277/21 Nisan 1861.

90 BOA, A. MKT. NZD., 261/10, 29 Zilhicce 1274/10 Ağustos 1858.

91 BOA, A. MKT. NZD., 32/26, 13 Cemazeyilahir 1267/15 Nisan 1851.

92 BOA, A. MKT. NZD., 214/66, 27 Cemazeyilahir 1273/22 Şubat 1857.

93 BOA, A. MKT. DV., 31/70, 11 Rabiulevvel 1267/14 Ocak 1851.

94 Menekşe, agm., s. 814.

tırılmış olan ve bu nedenle ekonomik sıkıntı çeken bazı muhacirler de sadarete arzuhal yazarak yeni bir iş talebinde bulunmuşlardır. Örneğin, Mora muhacirlerinden olup Üsküdar'da ikamet eden Ayşe Hatun'un eşi Mahmud Ağa, kavalık mesleğinden uzaklaştırılmış olduğundan geçim sıkıntısı çekmeye başlamış ve uygun bir işte istihdamını talep etmiştir.⁹⁵ Mora muhacirlerinden Şerife Naile Hatun, İzmir'de yaşayan ve geçim sıkıntısı çeken oğlu Salih Ağa'nın liyakatine göre bir işte istihdamını talep etmiştir.⁹⁶ Mora muhacirlerinden İbrahim Ağa, bir süre *vüzerâ-yı azâm dairelerinde ve müdürlük hizmetinde* çalıştıktan sonra boşta kalmış ve geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Bu nedenle *Pirlepe*⁹⁷ veya başka bir kaza müdürlüğünde istihdamını talep etmiştir.⁹⁸ Uzun bir süre Tırhala Sancağı taşra bölükbaşılığı yapan Mora muhaciri Ali Ağa ise, hastalığı nedeniyle işinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Fakat yaşadığı geçim sıkıntısı nedeniyle tekrar uygun bir memuriyette istihdamını talep etmiştir.⁹⁹

İstanbul dışında Batı Anadolu sahillerine de önemli miktarda muhacir gelmiştir. Özellikle 1822 yılının sonu ve 1823'ün başlarında Mora'da âsi Rumların eline geçen kalelerde bulunan askerler ve sivil halk İzmir ve Kuşadası'na göç etmiştir. İzmir Muhafızı Hasan Paşa ile Kuşadası Muhafızı Mustafa Reşid Paşa, muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Gelen muhacirlerin İzmir, Manisa, Aydın ve havalisinde uygun yerlere yerleştirilmesine çalışılmıştır. Muhacirlerin bazıları hali vakti iyi olan Müslüman ailelerin yanına, bazıları da isyan sırasında Anadolu'yu terk eden Rumların evlerine yerleştirilmiştir. Muhacirlere, devlet tarafından para yardımıyla bulunulmasının yanı sıra onların yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçları da karşılanmıştır.¹⁰⁰

Anadolu Kalesi'nde katliamdan kurtulan kadın, erkek ve çocuk 2.500 kadar Müslüman, Çamlıca ve *Suluca* adalarına ait on adet tekneye bindirilerek Kuşadası sahiline çıkarılmak üzere kaleden ihraç edilmiştir. Teknelerden sekiz tanesi Kuşadası sahiline, iki tanesi de Sakız Adası'na ulaşmıştır.¹⁰¹ Kuşadası'na ulaşan muhacirlerden bir kısmı öldürülmüş, geride kalanlar ise soyul-

95 BOA, A.MKT.NZD., 271/87, 8 Cemazeyilevvel 1275/14 Aralık 1858.

96 BOA, A.MKT.UM., 131/48, 2 Receb 1269/11 Nisan 1853.

97 Kuzey Makedonya'nın güneyinde yer alan bir şehir.

98 BOA, A.MKT.UM., 185/70, 23 Cemazeyilahir 1271/13 Mart 1855.

99 BOA, A.MKT.UM., 319/56, 14 Zilhicce 1274/26 Temmuz 1858.

100 Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 257.

101 BOA, HAT, 902/39660, 25 Cemazeyilevvel 1238/7 Şubat 1823.

muştur. Karaya çıkan muhacirlere Reşid Paşa'nın adamları tarafından ilk etapta palto ve yağmurluk verilmiştir. Daha sonra muhacirlerin diğer temel ihtiyaçları da giderilmiştir.¹⁰²

Anabolu Kalesi'nin zaptı ile kaleden ihraç edilmiş olan Müslümanlardan kadın ve erkek 400 kişi, 1823 yılı başında bir İngiliz gemisiyle İzmir Limanı'na getirilmiştir. Ayrıca bundan başka üç adet Çamlıca ve iki adet *Suluca* tekneleriyle de muhtaç durumda olan Müslümanların Kuşadası sahiline getirileceği haber verilmiştir. İzmir Muhafızı Hasan Paşa, mevcut imkânlar doğrultusunda muhacirlerin yerleştirilmesi, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının giderilmesi konularına eğilmiş ve onların istirahatlerini sağlamaya çalışmıştır.¹⁰³ Bu anlamda 400 Anabolu Müslümanı, firarî Rumların evlerine yerleştirilmiştir.¹⁰⁴

Mora'da *Moton* ve *Balya Badra* bölgesi Türkleri, İbrahim Paşa ordusu bölgeden çekilince buradan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Nitekim *Moton Kalesi*, Mısır ordusunun çekilmesinin ertesi günü, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransız generali yerli ahaliyi göç konusunda serbest bırakmıştır. Ahaliden bir kısmı Mısır'a, 234 kişi ise İzmir'e sevk edilmiştir.¹⁰⁶ *Moton Kalesi* ahalisinden olup Urla'ya gelen muhacirlerden 12 kişi ise İzmir merkezine gelerek Hasan Paşa'ya müracaat etmiştir.¹⁰⁷

1828 yılında 600 kadar *Balya Badralı* Müslüman İzmir sahiline çıkarılmıştır. İzmir Muhafızı Hasan Paşa, durumu hemen İstanbul'a bildirmiş ve hâlâ bölgede Mora ve Atina muhacirlerinden çok sayıda insanın bulunduğunu, bu son gelen *Balya Badralılar* ile ilgilenmeye imkânlarının el vermediğini, bunların sefil duruma düşmesinden endişe ettiklerini bildirmiştir. Hasan Paşa, bu muhacirlerin, şartların daha iyi olduğu Bursa (Hüdavendigâr), Mentеше ve Kütahya sancaklarında iskân edilmesini istemiştir.¹⁰⁸ Yine 1827-1838 yılları arasında Mora ile Eğriboz'dan göç eden Müslümanların bir kısmı Tesalya ve Makedonya'ya, diğer bir kısmı da Çeşme ve Seferihisar civarına yerleştirilmiştir.¹⁰⁹

102 Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 257.

103 BOA, HAT, 913/39905, 2 Cemazeyilevvel 1238/ 15 Ocak 1823.

104 Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 257.

105 Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 257-258.

106 İpek, "Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi", s. 82.

107 BOA, HAT, 849/38070, 15 Rebiyülahir 1244/25 Ekim 1828.

108 BOA, HAT, 850/38091, 15 Rebiyülahir 1244/ 25 Ekim 1828; Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 258.

109 Gökınar, *Mora Muhacirleri Meselesi*, s. 22-29.

Anadolu'ya gelen Mora muhacirlerinden önemli bir kısmı da Antalya'ya yerleştirilmiştir. Muhacirlerin Antalya'ya ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, ağırlıklı olarak 1822 ve 1823 yıllarında *Moton* ve *Koron*'dan Antalya'ya geldikleri ileri sürülmüştür.¹¹⁰ Nüfus defterlerine bakıldığında *Moton*, *Koron* ve *Bardinye*'nin yanı sıra *Arkadya* ve *Andurye* adları geçmektedir.¹¹¹ Antalya Şer'iyye Sicilleri'nde ise *Moton* ve *Koron*'un yanı sıra *Bardinye* adı zikredilmiştir.¹¹²

1830-31 tarihli ilk nüfus sayımında Antalya'da Mora muhaciri olarak 522 erkek nüfus kaydedilmiştir.¹¹³ 1840 yılı nüfus sayımında ise Antalya'da 288 erkek Mora muhaciri kayıtlıdır. Bu sayının ikiye katlanmasıyla birlikte tahmini olarak 576 kişilik bir muhacir nüfusu elde edilmektedir.¹¹⁴ *Danieloğlu*, Moralıların yaklaşık 400 hanelik bir nüfusa sahip olduklarını belirtmiştir.¹¹⁵ 1862 yılının ekim ayında Antalya'ya gelen *E. Sperling* de 1822-1823 yıllarında Mora'dan kaçarak Antalya'ya gelen muhacirler olduğunu teyit etmekte ve bunların sayılarını 400 hane olarak vermektedir.¹¹⁶

Muhacirlerin bir bölümü Şarampol mevkiindeki saz damlara, bir bölümü de başta Kızılsaray Mahallesi olmak üzere şehrin dış mahallelerine yerleştirilmiştir.¹¹⁷ *Seyyah Edward Forbes* ve *Thomas Spratt*, Antalya kasabasına varmadan önce, bir bölümünü Müslüman Arnavutların, bir bölümünü de Mora'dan gelen muhacirlerin oluşturduğu yaklaşık 3.000 kişilik kulübeleri gördüklerini yazmıştır.¹¹⁸ Osmanlı Devleti bu sürece hazırlıksız yakalandı-

110 Dimitri E. Danieloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, çev. Ayşe Ozil, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2010, s. 141; Güven Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", *Geçmişten Günümüze Göç*, II, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 776.

111 Örneğin 1840 tarihli nüfus defterine bakıldığında muhacirlerin daha çok *Arkadya* şehrinden geldikleri anlaşılmaktadır. BOA, NFS.d., 3205.'den aktaran Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", s. 768.

112 Evren Dayar, "19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile Moraviler", *Toplumsal Tarih*, 292, 2018, s. 24.

113 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 122.

114 Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", s. 769.

115 Danieloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, s. 141.

116 Evren Dayar, *Antalya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839-1908)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2015, s. 46.

117 Dayar, "19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile Moraviler", s. 24.

118 Thomas Abel Brimage Spratt-Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyrtis*, I, John Van Voorst, London 1847, s. 210.

ğından 1840'ların başlarında bile muhacirlerin bir bölümü şehir ve limandaki kahvehanelerde barınmak zorunda kalmıştır.¹¹⁹ En nihayetinde Antalya'ya gelen Mora muhacirlerinin bölgede hissedilir bir etkide buldukları belirtilmektedir.¹²⁰

Mora muhacirlerinden bir kısmının Kıbrıs Adası'na yerleştiği tespit edilmiştir. Nitekim 1831 yılı nüfus sayımına göre Kıbrıs Adası'nın nüfusu 14.983'tür. Bu toplam nüfus içerisinde Mora'dan ve sair yerlerden gelen 274 kişi kaydedilmiştir. Bunun 49'u çocuk, 171'i yetişkin (güçlü ve dinç) ve 54'ü ihtiyardır.¹²¹

Muhacirlerden bir kısmı da Midilli Adası'na yerleştirilmiştir. 1831 yılı nüfus sayımında Midilli'de *müsafere*ten sakin olan İslam nüfusu içerisinde Eğriboz ve sair yerlerden gelen 349 kişi kaydedilmiştir. Bunların 144'ü *muvafık-ı matlûb-ı âli*, yani güçlü ve dinç olarak kaydedilirken, 205'inin ise ihtiyar ve sair durumda olduğu belirtilmiştir.¹²²

Sakız Adası'nda yerleştirilen muhacirler de vardır. Nitekim *Anabolu Kalesi*'nin teslim olmasından sonra ahaliden erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 71 kişi, iki Rum teknesiyle Sakız Adası'ndaki Mastaki Kazası'nın İlata köyü limanına gelmiştir. Kötü hava şartlarında yolculuk yaptıkları için perişan bir halde limana ulaşmışlardır. İçlerinden üç dört kişi karaya çıkarak Sakız Muhafızı Yusuf Paşa'ya müracaat etmiş ve teknedeki yakınlarını Sakız'a çıkarmak için yardım talebinde bulunmuştur. Muhafız Yusuf Paşa, muhacirlerin buldukları yere memurlar göndermiş ve onların karaya çıkarılmasını sağlamıştır. Daha sonra hepsi Sakız kalesine nakledilmiş ve yiyecek-giyecek ihtiyaçları karşılanmıştır. Muhacirlerden bazıları, daha önce Kuşadası'na gitmiş olan yakınlarını bulmak ve bir arada yaşamak için Çeşme yakasına gönderilmelerini talep etmiştir.¹²³ En nihayetinde, 1830-31 sayımında adada 39 muhacirin kayıtlı olduğu¹²⁴ tespit edilmektedir.

Netice olarak 1821-1833 yılları arasında yaşanan göçlerle birlikte, Eğriboz Adası hariç, Yunan Devleti'nin kurulduğu ilk coğrafyada, Müslüman-Türk

119 Dayar, "19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile Moraviler", s. 24.

120 Güven Dinç, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12, 2007, s. 70.

121 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 162.

122 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 157.

123 Menekşe, agm., s. 808.

124 Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 160.

nüfus kalmamıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Londra Protokolü uyarınca bağımsız Yunan Devleti'nin bir parçası haline gelen Eğriboz'un Osmanlı askerî ve mülki idarecileri tarafından tam olarak tahliyesi 1833 yılı ortalarını bulmuştur. Adanın merkezinde yaşayan Müslüman aileler ise peyderpey adadan ayrılmış, bunların küçük bir kısmı ise yıllar boyunca burada azınlık olarak yaşamaya devam etmiştir. Fakat hem coğrafi yerleşim alanı hem de sosyo-ekonomik bakımdan farklı bir grup teşkil eden *Kızılhisar* Türkleri, 1833 yılında adadan topluca ayrılarak Sığacık ve Seferihisar taraflarına göç etmişlerdir. Her ne kadar Londra Protokolü Müslümanların adadan ayrılmasını şart koşmamış ise de ilgili hükümlerin uygulamaya konmasıyla birlikte bu yörenin Türkleri için göç, fiili bir zorunluluk halini almıştır.¹²⁵ Nitekim 15 Mayıs 1919 tarihine kadar Seferihisar'da % 50 Rum, % 50 yerli ve Mora muhaciri Türk ahali birlikte yaşamıştır.¹²⁶ Eğriboz Adası Müslümanlarının son kafilesini ise, Lozan Görüşmeleri esnasında Türk ve Yunan delegasyonları tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Antlaşması ile Türkiye'ye gelmiştir.¹²⁷

4. İzmir (Sığla) Sancağı'na Gelen Mora Muhacirlerinin Nüfus Bilgileri

4.1. Nüfus Sayımları ve İzmir

Sultan II. Mahmud döneminde askerlik için elverişli nüfusu tespit etmek üzere ilk nüfus sayımı 1826 yılında İstanbul'da başlatılmıştır. Fakat Rusya ile savaş durumu ortaya çıkınca bu sayım kesintiye uğramış, diğer vilayetlere uygulanamamıştır. Savaşın sona ermesiyle bu kez, Rumeli'de yaşayan bir yaşından yüz yaşına kadar olan bütün Müslüman erkeklerin sayımına çalışılmıştır. Fakat çeşitli sebeplerle istenilen neticeye ulaşılamamış, sayım sadece Filibe ile sınırlı kalmıştır.¹²⁸ Daha sonra imparatorlukta bütün Müslim ve gayrimüslim erkekleri kapsayan yeni bir sayımın yapılması kararlaştırılmıştır. Sayımın amacı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordu

125 İbrahim Alper Arısoy, "Adalar Arasında, Balkanların Kıyısında: Kızılhisar (Karisto) Müstahkem Mevkii ve Kasabası", 8. *Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri (06-07 ARALIK 2014)*, Samsun 2015, s. 105-106.

126 İzmir İli İlçelerinin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Yatırım Olanakları, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir 2016, s. 202.

127 Hasan Babacan, "Temettuat Kayıtlarına Göre Antalya'daki Mora Göçmenleri", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 197.

128 Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 81-82.

kurulmasına bağlı olarak askerlik yapabilecek erkek nüfusun tespiti ile bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeni vergi kaynaklarının bulunması olmuştur.¹²⁹ Böylece modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. 1830 yılında başlatılan sayımda sadece Anadolu, Rumeli ve adalardaki erkek nüfus sayılıp orduya asker vermeyen bölgeler sayımın dışında kalmıştır. Halk, İslam ve reaya (gayrimüslim) olarak ikiye ayrılmıştır. Aşiretlerin nüfusları ayrı gösterilmiş ve İslam nüfusunun toplamına eklenmiştir. Kıptiler ve göçebeler de ayrı sayılmıştır.¹³⁰ Bu nüfus sayımı, Osmanlı'da ilk modern nüfus sayımı olarak kabul edilmesine rağmen, ülke genelinde ilk kapsamlı nüfus sayımı ancak 1881/82-1893 yıllarında yapılabilmektedir.¹³¹ 1844, 1866, 1881-1893 ve 1905 tarihli nüfus sayımları köklü geleneği olan nüfus kayıt düzeninin ve teşkilatlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹³²

Osmanlı döneminde tutulan nüfus kayıtları, büyük ölçüde *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* bünyesinde muhafaza edilmektedir. Muhtelif fon adları altında kaydedilen bu evrak grupları genel itibariyle defterler şeklinde düzenlenen malzemelerden oluşmaktadır. “Nüfus defterleri” olarak adlandırılan ve “NFS.d.” kısaltması ile verilen defter gurubu içerisinde sayım ve yoklama işlemlerine ait kayıtlara erişilebilmektedir. Bu defter grubunun analitik envanteri yapılan kısmı, dijital çekimleri de yapılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Defterlerin sayısı hakkında 2010 yılına ait arşiv rehberinde; 1826-1881 yıllarına ait toplam 1.173 adet olduğu bilgisi¹³³ yer almaktadır. Tasnif edilip dijital ortama aktarılan nüfus defterlerinin sayısı son dönemde ciddi oranda artmıştır. 2016 yılında 12.000 kadar defter bulunan bu fonda bugün 20.000'den fazla belge mevcuttur.¹³⁴ Nüfus defterlerine ek olarak sayımla alakalı veri barındıran başka belgeler de vardır. Bu bağlamda içeriği nüfus defterlerine çok benzer olarak *Bab-ı Defteri Ceride Odası Defterleri (D.CRD.d)*, *Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d)*, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)*, *Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri*

129 Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 11.

130 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, Ankara 2010, s. 251-252.

131 Karpaz, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 91.

132 Adnan Çimen, “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 2012, s. 205-206.

133 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 253.

134 Ferhat Berber-Mustafa Mesut Özekmekçi, “19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8/3, 2021, s. 1070.

(*ML. CRD.d*) fonlarında yer alan ve temelde nüfus defteri olan pek çok evrak mevcuttur.¹³⁵

4.2. İzmir (Sığıla) Sancağı NFS.d. 2908 ve NFS.d. 2909 Numaralı Nüfus Defterleri

Tarihsel süreçte Akdeniz'in mühim liman kentlerinden birisi haline gelen İzmir'in 19. yüzyıl nüfus kayıtlarını ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Şehrin tarihine dair çeşitli eserler kaleme alınmış ise de bu eserlerin giriş kısımlarında nüfusa dair birkaç öncü çalışmaya¹³⁶ atıf yapılmış, ancak defterlerin içeriği etraflıca incelenmemiştir. Buna tek istisna olarak *Kütükoğlu*'nun, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar İzmir şehrinin nüfus ve yerleşim alanlarını inceleyen makalesi örnek verilebilir.¹³⁷

Berber ve *Özekmekçi*'nin tespitine göre, nüfus defterleri fonu içerisinde İzmir'e ait veri bulunan ve 1830-1850 yılları arasına tarihlenmiş mufassal ve icmal karışık olarak 34 adet nüfus defteri bulunmaktadır. Bu defterler içerisinde *NFS.d* fonunda olan 2902, 2911, 2913, 2914 numaralı olanlar, şehrin ilk nüfus sayımına aittir. İzmir'de ilk nüfus sayımının başlama tarihi ise 25 Ekim 1830 (8 Cemaziyülevvel 1246)'dur. Sayımın yapılması için tayin edilen memur da Evkaf Müfettişi Süleyman Raşid Efendi'dir.¹³⁸ 1830-1831 sayımının verileri ilk defa *Karal* tarafından kullanılmıştır.¹³⁹ Zira yazar, İzmir'in İslam nüfusunun kaydedildiği 2902 numaralı nüfus defterlerinin sonuçlarını değerlendirmiştir.¹⁴⁰

İzmir'in 1830-31 sayımına ait nüfus kayıtları, çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim bu kayıtların tutulduğu tarih, Rum İsyanı'nın

135 Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, 8/15, Ankara 2014, s. 228-230.

136 Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 81-107; Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*; Nejdet Bilgi, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, 19-20/148-149, 1999-2000, s. 117-124; Musa Çadırcı, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2000; Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010.

137 Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Şehri Nüfusu Üzerine Bazı Tesbitler", *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2000, s. 13-25.

138 Berber-Özekmekçi, "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları", s. 1071-1072.

139 Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 133. Ayrıca Berber ve Özekmekçi tarafından da değerlendirilmiştir. Bk. Berber-Özekmekçi, "19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları", s. 1072-1073.

140 Defter için bk. BOA, NFS.d., 2902.

(1821-1829) hemen sonrasına isabet etmektedir. Dolayısıyla isyan esnasında yaşanan olaylar nedeniyle Mora'dan göç etmek zorunda kalan binlerce Müslümanın takibinde ve nüfus verilerine ulaşılmasında bu sayımın sonuçları önemli veriler sunmaktadır. Zira 1770 Mora isyanından itibaren yarımada-dan Batı Anadolu topraklarına nüfus göçü gerçekleşmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrası mülteciler geri dönmeye başlamışlarsa da merkezi otoritenin 1777 tarihinde İzmir ve Manisa kadılarına gönderdiği emirlerde Moralı mültecilerin geri yollanmaması talep edilmiştir.¹⁴¹

1830-31 sayımına ait 2902 numaralı nüfus defterine bakıldığında, İzmir'in İslam nüfusu verilirken hane reislerinin memleketleri *Diyarbakirli, Halepli, İzmirli, Moralı* şeklinde ayrı ayrı yazılmıştır. İzmir şehrine yerleşenlerin *Manisalı olup İzmir'de sakin, Diyarbakirli olup kadimden beri İzmir'de sakin, Moralı olup ba-tezkire ve kefil İzmir'de sakin* şeklinde ayrı ayrı şerhler düşülmüştür. Araplar hariç Afrika kökenliler *zenci, zenci etibbadan* şeklinde kaydedilmişlerdir. Defterden anlaşıldığı kadarıyla Rumeli, Anadolu ve Afrika'nın değişik yerleşmelerinden gelenler İzmir'de aynı mahalleye yerleşmişlerdir.¹⁴² Dolayısıyla nüfus defterlerinden elde edilen veriler sayesinde nüfus hareketleri sonucunda oluşan nüfus kompozisyonunu takip edilebilmek mümkündür.

Bu çalışmada, Mora muhacirlerine dair kayıtları içeren iki nüfus defteri incelenmiştir. Bunlar; H.1246/M.1830-31 sayımına ait *NFS.d., 2908*¹⁴³ numaralı defter ile bunun devamı niteliğinde olan H.1259/M.1843-44 sayımına ait *NFS.d. 2909*¹⁴⁴ numaralı defterdir. Osmanlı Arşivi sisteminde bu iki defter için *Müslim nüfus defteri* şeklinde genel bir kayıt düşülmüştür. Detaylı bir şekilde incelendiğinde ise, defterlerin ait oldukları yerin yerel halkını değil, sadece muhacir kayıtlarını içerdiği görülmüştür. Nitekim 2909 numaralı defterin kapak sayfasında; "*Aydın Eyaleti Sığla Livası dâhilindeki kazalarda bulunan muhacirin*"¹⁴⁵ yazmaktadır. Dolayısıyla bu yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısından önce muhacir kayıtlarına ulaşmak çok zordur. Yüzyılın ilk çeyreğine ait bu muhacir kayıtları önemli veriler sunmaktadır.

141 Öreç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri...*, s. 256.

142 Nedim İpek, "İzmir ve Göç", *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 203.

143 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31.

144 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44.

145 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1.

25x64,5 ebadında 30 sayfadan oluşan 2908 numaralı defterin giriş sayfasında; “*Liva-i Sığla: Liva-yı mezkûrun havi olduğu kaza ve kasabattan zikri ati kazalarda müsafereten sakin olan muhacirin*” yazmaktadır. 21x55 ebadında 34 sayfadan¹⁴⁶ oluşan 2909 numaralı defterin giriş sayfasında ise; “*Sığla Sancağı kazalarından bulunan kâffe-i muhacirin miktarını mübeyyin tahrir defteri suretidir*”¹⁴⁷ yazmaktadır.

İki defter incelendiğinde bunların tamamen farklı defterler olmadığı görülmektedir. Nitekim genel nüfus sayımı 1831 yılı ortalarında tamamlandıktan sonra, sonraki sayımlar, nüfus yoklamaları şeklinde devam ettirilmiştir. Dolayısıyla 2908 numaralı defterin 1830-31 genel nüfus sayımını içerdiği, 2909 numaralı defterin ise 1843-44 yılında kaydı tutulan bir nüfus yoklama defteri olduğu anlaşılmaktadır. İki defterde de aynı kişiler çoğunlukta olmakla birlikte, sadece yaşanan nüfus vukuatlarından (giden, ölen vs.) dolayı 2908 numaralı deftere göre 2909 numaralı defterde nüfus azalması olmuştur. Her iki defterde de kayıtlı olan kişiler, aynı yaşla kaydedilmiştir. Ayrıca, 2908 numaralı defterde kırmızı ile mim (م) işareti yer alırken, 2909 numaralı defterde bu işaret yer almamıştır.¹⁴⁸

Yer isimlerinin yazımı konusunda da iki defter arasında bazı farklılıklar vardır. 2908 numaralı deftere göre 2909 numaralı defterde kısaltma yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 2908 numaralı defterin 7. sayfasında, “*kaza-yı Çeşme der-liva-yı Sığla: nefş-i kasaba-yı Çeşme’de sakin müstecir Kızılhisar muhacirleri*”¹⁴⁹, yazarken, 2909 numaralı defterin 4. sayfasında sadece “*kaza-yı Çeşme*”¹⁵⁰ yazmaktadır. Yine, 2908 numaralı defterin 26. sayfasında, “*Akçeşehr-i Aydın nam-ı diğer Söke nefş-i kasaba-yı Söke’de sakin Mora muhacirleri*”¹⁵¹ yazarken, 2909 numaralı defterin 15. sayfasında, “*nefs-i kasaba-yı Söke’de sakin Mora muhacirleri*”¹⁵² yazmaktadır.

146 Defter toplam 34 sayfadan oluşmaktadır. Fakat kâtip, defteri varak olarak 1-17’ye kadar numaralandırmıştır. Dolayısıyla defter içinden örnek verilirken, bulunması kolay olsun diye kâtin üzerine yazdığı numaralar esas alınmıştır.

147 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1

148 Defterlerin ilk sayfaları için bk. Ek-1.

149 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 7.

150 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 7.

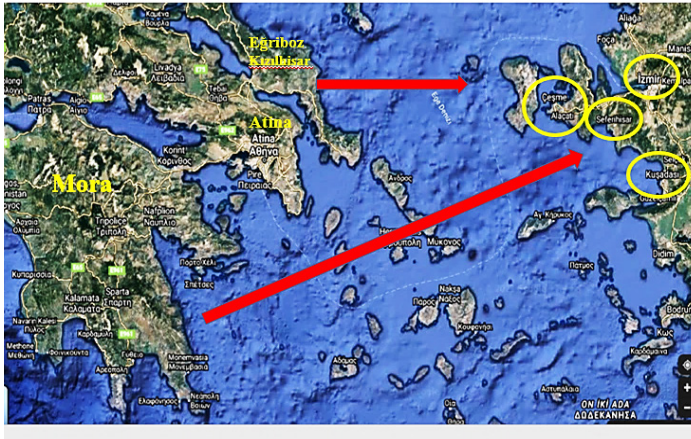
151 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 26.

152 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 30.

4.3. NFS.d. 2908 ve NFS.d. 2909 Numaralı Nüfus Defterlerinde Mora Muhacirlerine Dair Elde Edilen Veriler

4.3.1. Kayıtlı Oldukları Yerler ve Tahmini Nüfus

Muhacirler, Mora Yarımadası, Eğriboz, Kızılhisar ve Atina'dan hareket ederek deniz aşırı bir yolculuktan sonra Batı Anadolu sahillerine ulaşmışlardır. Başta İzmir Limanı olmak üzere Kuşadası, Seferihisar, Çeşme kıyılarında karaya ayak basmışlardır. Daha sonra İzmir, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası ve Söke içlerine yerleştirilmiştir.

Harita 1: İzmir Sancağına Gelen Mora Muhacirlerinin Göç Güzergâhı
2908 ve 2909 numaralı nüfus defterlerinde Mora muhacirlerinin nereden geldikleri ve İzmir Sancağı'nın hangi kazasında kayıtlı oldukları tespit edilebilmektedir. Bunlara dair ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir:

Tablo 1: İzmir Sancağı Kazalarında Bulunan Mora Muhacirleri ¹⁵³
Nefs-i İzmir'de Sakin Mora Muhacirleri
Çeşme Kazası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri
Çeşme Kazası'nın Alaçatı Kasabası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri
Seferihisar Kasabası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri
Seferihisar Kazası'nın Sığacık Kalesi'nde Sakin Kızılhisar Muhacirleri
Seferihisar Kazası'nın Tepecik Köyü'nde Sakin Kızılhisar Muhacirleri
Seferihisar Kazası Hereke Civarında Şimdilik İskân Edilen Kızılhisar Muhacirleri

153 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30. BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

Kuşadası'nda Sakin Benefşe Muhacirleri
Söke Kasabası'nda Sakin Mora Muhacirleri
Deftere Sonradan Eklenen Muhacirler
Muhacirin-i Anabolulu
Muhacirin-i Gastonlu der-câni-i Mora
Kızılhisar Muhacirleri

Tabloda görüldüğü üzere muhacirlerin çoğunlukla *Moralı (Moravi)*, *Kızılhisarlı*, *Benefşeli*, *Gastonlu* ve *Anabolulu* oldukları görülmektedir. Nefs-i İzmir'de bulunan muhacirler arasında başta *Moralı (Moravi)* olarak kaydedilenler olmak üzere *Anabolulu*, *Atinalı*, *Eğribozlu* ve *Motonlu* muhacirler de vardır. Çeşme Kazası'nda, Alaçatı Kasabası'nda, Seferihisar Kasabası'nda, Sığacık Kalesi'nde, Tepecik Köyü'nde ve Hereke civarında ise sadece *Kızılhisarlılar* yer almıştır. Kuşadası Kasabası'nda kayıtlı muhacirlerin büyük bir çoğunluğunu ise *Benefşeliler* oluşturmaktadır. Aynı zamanda az sayıda *Anabolulu*, *Eğribozlu*, *Motonlu*, *Navarinli (Anavarinli)*, *Mizistrelî*, *Bardunyalı*, *Laleli (Lalalı)*, *Arkadyalı*, *Tripoliçeli* muhacirler de kaydedilmiştir. Söke Kasabası'ndaki Mora muhacirleri içerisinde de *Anabolulu*, *Gastonlu*, *Benefşeli* muhacirler yer almıştır. Ayrıca deftere sonradan gelen muhacirler de eklenmiştir. Nitekim bu muhacirler de *Anadolu*, *Gaston* ve *Kızılhisar* taraflarından gelmişlerdir.¹⁵⁴

İzmir Sancağı dâhilindeki Mora muhacirlerinin nüfus miktarı konusunda, sadece erkek nüfus yazıldığından kesin bir rakama ulaşmak mümkün değildir. Toplam nüfus hakkında sadece bazı tahminlerde bulunulabilir. Bu bağlamda erkek nüfus kadar kadın da olduğu kabul edilerek toplam erkek muhacir sayısının ikiye katlanması yoluna gidilmiştir. Böylece ulaşılabilecek en az nüfus miktarı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu miktar, farklı sayı katmanlarıyla artırılabilir. Netice olarak Mora muhacirlerinin kayıtlı oldukları yerdeki hane-nüfus sayılarıyla ilgili ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir.

154 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30. BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

Tablo 2: İzmir Sancağı Kazalarında Kayıtlı Mora Muhacirleri Nüfusu (Hane-Nüfus)¹⁵⁵				
Muhacirler	H.1246/M.1830-31 Sayımı		H. 1259/M. 1843-44 Sayımı	
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Nefs-i İzmir'de Sakin Mora Muhacirleri	61	119	61	120
Çeşme Kazası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri	78	142 ¹⁵⁶	30	70
Çeşme Kazası'nın Alaçatı Kasabası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri	20	48	4	9
Seferihisar Kasabası'nda Sakin Kızılhisar Muhacirleri	96	220	96	216
Seferihisar Kazası'nın Sığacık Kalesi'nde Sakin Kızılhisar Muhacirleri	76	156 ¹⁵⁷	74	148
Seferihisar Kazası'nın Tepecik Karyesi'nde Sakin Kızılhisar Muhacirleri	2	3	2	3
Seferihisar Kazası Hereke Civarında Geçici Olarak İskân Edilen Kızılhisar Muhacirleri	27	64	21	49
Kuşadası'nda Sakin Benefşe Muhacirleri	252	536 ¹⁵⁸	243	513
Söke Kasabası'nda Sakin Mora Muhacirleri	29	57 ¹⁵⁹	29	55
Nüfus Defterine Sonradan Eklenen Muhacirler				
Muhacirin-i Anabolulu	4	9	2	3
Muhacirin-i Gastonlu der cânib-i Mora	10	20	8	17
Kızılhisar Muhacirleri	22	39	21	38
Toplam	677	1.413	591	1.241

155 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30. BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

156 Kâtip tarafından 64 hanede 110 nüfus olduğu kaydedilmiştir. Fakat hanelerin olduğu satır aralarına sonradan yeni kişiler eklendiği görülmüştür. Dolayısıyla hepsi sayılarak toplam nüfus verilmiştir.

157 Kâtip tarafından 41 hanede 84 nüfus olduğu kaydedilmiştir. Fakat hanelerin olduğu satır aralarına sonradan yeni kişiler eklendiği görülmüştür. Dolayısıyla hepsi sayılarak toplam nüfus verilmiştir.

158 Kâtip tarafından 252 hanede 519 nüfus olduğu kaydedilmiştir. Fakat yapılan kontrolde 252 hanede 536 nüfus çıkmıştır.

159 Kâtip tarafından 29 hanede 50 nüfus olduğu kaydedilmiştir. Fakat yapılan kontrolde 29 hanede 57 nüfus çıkmıştır.

Tabloda, 1830-31 ve 1843-44 sayımlarına ait nüfus verileri birlikte gösterilmiştir. 1830-31 genel nüfus sayımında nefis-i İzmir'de ve Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Söke kazalarında toplam 677 hanede 1.413 erkek muhacirin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. 1843-44 yılı sayımında ise toplam 591 hanede 1.241 erkek muhacirin kayıtlı olduğu görülmüştür. Erkek nüfus kadar kadın da olduğu kabul edilerek erkek nüfusun ikiye katlanması neticesinde, İzmir Sancağı dâhilinde 1830-31 genel sayımında en az 2.826; 1843-44 sayımında ise en az 2.482 Mora muhacirinin olduğu tahmin edilmektedir.

Bu nüfus verilerinden hareketle hane başına düşen kişi sayısı da hesaplanabilmektedir. Nitekim 1830-31 genel sayımında 677 hanede 1.413 kişi; 1843-44 yılı sayımında ise 591 hanede 1.241 kişi kaydedildiğinden hane başına düşen ortalama kişi sayısının her iki sayımda da 2,1 olduğu hesaplanmaktadır. Her bir hane ayrı ayrı incelendiğinde ise kişi sayısının 1 ilâ 7 aralığında değiştiği görülmektedir.

İki sayım arasındaki nüfus farklılığı, yaşanan nüfus vukuatlarından kaynaklanmıştır. Nitekim muhacirler içerisinde yeni doğanlar, vefat edenler ve başka bir yere gidenler olmuştur. Bunlar için yatay/eğri bir şekilde “*tevellüt (doğan)*”, “*fevt (ölen)*”, “*reft (giden)*” ibareleri düşülmüştür. Vukuatın yaşandığı tarih de deftere yazılmıştır. Bu anlamda özellikle Çeşme’de ve Alaçatı Kasabası’nda kayıtlı *Kızılhisar* muhacirlerinde önemli bir azalma olmuştur. Nitekim Çeşme’deki muhacirlerden 69 kişinin *Kızılhisar*’a, 2 kişinin ise İstanbul’a gittiği kaydedilmiştir. *Kızılhisar*’a gidenlerden bir kısmı için 21, 26 Haziran 1831 (10, 15 Muharrem 1247) tarihleri; bir kısmı için de 28 Temmuz 1831 (17 Safer 1247) tarihi düşülmüştür.¹⁶⁰ Dolayısıyla muhacirlerden memleketlerine geri dönenler olduğu anlaşılmaktadır. Alaçatı Kasabası’nda ise 39 kişinin *Kızılhisar*’a gittiği kaydedilmiştir. Bunların gidiş tarihleriyle ilgili olarak bir kısmına 1 Ağustos 1831 (21 Safer 1247); bir kısmına da 13 Eylül 1831 (5 Rebiülahir 1247) tarihi düşülmüştür.¹⁶¹ Diğer yerlerdeki muhacirlerden de birkaç örnek verilecek olursa, Sığacık Kalesi’ndeki *Kızılhisar* muhacirlerinden 9 kişi Selanik’e (1834); 9 kişi Çeşme’ye (1835); 2 kişi *Kızılhisar*’a (1835) ve 2 kişi de Rodos’a gitmiştir.¹⁶² Seferihisar’daki *Kızılhisar* muhacirlerinden 1 kişi Mısır Kahire’ye (1838) gitmiştir.¹⁶³ Kuşadası’ndaki *Benefşe* muhacirlerinden de 3 kişi Eğriboz’a (1831), 1 kişi İstanbul’a (1832),

160 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 7-8.

161 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 9-10.

162 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 13-14; BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 7.

163 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 5.

1 kişi de Çeşme'ye (1831) gitmiştir.¹⁶⁴ Gidenlerin yanı sıra vefat edenler de olmuştur. Örneğin Çeşme'de, 1833-1841 yılları arasında 10 muhacirin vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁶⁵

Mora muhacirleri dışında aynı tarihlerde başka yerlerden gelen muhacirler de deftere kaydedilmiştir. Nitekim sadece *nefs-i İzmir*'de kaydedilmiş olan bu muhacirlerin asıl memleketleri; İrailli, *Asitâneli*, *Karahisar-ı Sahibli*, *Vidinli*, *Çankırılı*, *Bolulu*, *Akyazılı*, *Geğbüzelî*, *Kayseriyeli*, *Ankaravî*, *Geyveli*, *Bartınlı*, *Tokadı*, *İskenderli*, *Kırımı*, *Karamürsellî*, *Kandıyeli*, *Üsküdarlı*, *Uşaklı*, *Tekeli*, *Malatyalı*, *İnegöllü*, *Buldanlı*, *Cezayirli*, *Hastonlu*, *İzmirî*, *Eraklılı*, *Harpudî*, *Karadenizli*, *Ruşçuklu*, *Giresunlu*, *Urfalı*, *Beğşebri*, *Uğrarlı*, *Bayburî*, *Şermenîli*, *Ünyeli* şeklinde verilmiştir.¹⁶⁶ Bu muhacirlerin Cezayir'den hareketle İzmir'e geldikleri belirtilmiştir. Zira 1830 yılında Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Türk unsurlar şehirden ihraç edilmişlerdir.¹⁶⁷ Kitle-sel boyutta Fas ve Tunus'a; bireysel veya grup olarak da Anadolu'ya yönelik göçler gerçekleşmiştir. Bu göç kervanına katılanların büyük bir kısmı aslen Türk'tür. Cezayir'in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemde Anadolu'nun farklı yerlerinden çok sayıda Türk, ticaret maksadıyla, bekâr veya aileleriyle birlikte oraya gidip yerleşmiştir. Bu aileler veya bunların torunları Fransız işgali sonrasında göç kervanına katılmışlardır. Anadolu'ya çıkanların bir kısmı da İzmir'e yerleşmiştir.¹⁶⁸ Bu bağlamda, 2908 numaralı nüfus defterinde Cezayir'den gelen 48 hanede 94 kişi kayıtlıdır. Bu muhacirler kaydedilirken, "*Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*" oldukları belirtilmiştir. Bunlara; "*Asitâneli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*", "*Vidinli olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*", "*Kırımı olub bu defa Cezayir'den vürud ile İzmir'de sakin*" şeklinde örnekler verilebilir.¹⁶⁹ Muhacirlerin çoğunun kiraladıkları meskenlerde yaşadığı görülmektedir. 1843-44 sayımında da aynı

164 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 16-26.

165 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 7-8.

166 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-6.

167 Fransa Hükümeti, 14 Haziran 1830 tarihinde General Bourmont kumandasında büyük bir donanma ve 37.000 kişilik bir kuvveti Cezayir'e göndermiştir. Bu takviye kuvvetiyle Cezayir'e çıkan Fransızlar, 5 Temmuz 1830 günü şehri işgal etmişlerdir. Fransızların ilk işi, yerli ahaliyi daha kolay idare edebilecekleri düşüncesiyle Türk unsurları ihraç etmek olmuştur. Bk. Kemal Kahraman, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C VII, İstanbul 1993, s. 489. (486-489)

168 Nedim İpek, "İzmir ve Göç", s. 203.

169 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-6.

haneler defterde yer almıştır.¹⁷⁰ İpek'in belirttiğine göre ise, bunların bir kısmı zamanla İzmir Limanı üzerinden memleketlerine dönmüştür.¹⁷¹

Kuşadası Kasabası'nda yapılan sayımda ayrıca Girit muhacirleri de kaydedilmiştir. Nitekim Rum İsyanı Girit'e de sıçramış ve adada ilk isyan hareketi 1821'de İsfakiye ve Hanya sancaklarının dağlık köylerinde başlamıştır.¹⁷² Buralarda yer alan Rum çeteleri Müslümanlara saldırmışlardır.¹⁷³ Bu esnada az sayıdaki Müslümanın da Kuşadası'na göç ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 2908 numaralı nüfus defterine göre Kuşadası Kasabası'nda 20 hanede 32 nüfus Girit muhaciri¹⁷⁴, 2909 numaralı nüfus defterine göre ise 16 hanede 26 nüfus Girit muhaciri¹⁷⁵ kayıtlıdır. İki sayım arasındaki nüfus farkının, muhacirlerden bazılarının başka bir yere gitmelerinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Ayrıca muhacirlerin hepsi hane sahibi olarak kaydedilmişlerdir. Bu da maddi durumlarının iyi olduğunu göstermektedir.

Son olarak, *vatan-ı asliyelerini* terk ederek İzmir Sancağı dâhiline gelen aileler deftere kaydedilmiştir. Bu aileler için; "*vatan-ı asliyelerini terk ile livva-i mezkûrun havi olduğu kazalarda bulunan haneler ve nüfusu*"¹⁷⁶ şeklinde kayıt düşülmüştür. Bunlar; Muğla Kazası'ndan Ahurlu köylü olup üç seneden beri Çine Kazası'nda Kubbeler Köyü'nde iskân eden 4 hanede 7 nüfus; Misivri Kazası'ndan Mesye köylü olup üç seneden beri Kubbeler Köyü'nde iskân eden 1 hanede 3 nüfus; Menteşe Sancağı kazalarından Ahur Köy Kazası'na tabi Kurç Ovası'ndan olup Çine Kazası'nda Türk Yeni Köyü'nde iskân eden 3 hanede 4 nüfus'dur. Dolayısıyla bu şekilde kaydedilen toplam 8 hanede 14 nüfus bulunmaktadır.¹⁷⁷

170 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-3.

171 İpek, "İzmir ve Göç", s. 204.

172 Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şâni-zâde Tarîhi*, C IV, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1291, s. 198.

173 İsyanın bastırılmasında Osmanlı kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine Sultan II. Mahmud, Mora'da olduğu gibi, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan Girit'teki isyanı bastırmasını istemiştir. Sultan'ın isteğine Mehmed Ali Paşa'nın olumlu yanıt vermesi üzerine Haziran 1822'de Mısır kuvvetleri, Suda Limanı'ndan adaya giriş yapmıştır. Adada meydana gelen çarpışmalar sonucunda isyan 1825 yılında bastırılmıştır. Bk. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", s. 139-140.

174 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 15-16.

175 BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 9.

176 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 28.

177 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 28; BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 17.

Bütün bu verilerden hareketle 1830-31 ve 1843-44 sayımlarında İzmir Sancağı'na bağlı nefis-i İzmir ve Çeşme, Kuşadası, Seferihisar, Söke kazalarında kaydedilen toplam muhacir sayısı ile ilgili olarak ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 3: İzmir Sancağı Kazalarında Kayıtlı Muhacirlerin Toplam Nüfusu¹⁷⁸				
	H.1246/M.1830-31 Sayımı		H. 1259/M. 1843-44 Sayımı	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Muhacirler				
İzmir Sancağı Kazalarında Bulunan Mora Muhacirleri	677	1.413	591	1.241
İzmir'de Sakin Diğer Muhacirler (Cezayir'den gelenler)	48	94	48	94
Kuşadası Kasabası Şarapo ve Kalelerde Sakin Girit Muhacirleri	20	32	16	26
Vatan-ı Asliyesini terk ile İzmir Sancağı dâhiline gelip yerleşenler	8	14	8	14
Toplam	753	1.553	663	1.375

Tabloda görüldüğü üzere İzmir Sancağı dâhilinde 1830-31 genel nüfus sayımında 753 hanede 1.553 erkek muhacir kaydedilmiştir. 1843-44 sayımında ise 663 hanede 1.375 erkek muhacirin kayıtlı olduğu görülmüştür. Erkek nüfus kadar kadın da olduğu kabul edilerek erkek nüfusun ikiye katlanması neticesinde, 1830-31 genel nüfus sayımında sancak dâhilinde en az 3.106 muhacirin olduğu tahmin edilmektedir.

4.3.2. Hane Bireyleri

Öncelikle dönemin aile yapısı ile ilgili bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Nitekim hane reisinden sonra ilk olarak oğullar ve kardeşler (karındaşlar) yazılmıştır. Birinci oğulun yazılmasının ardından gelen oğullar “diğer” şeklinde yazılmaya devam etmiştir. Oğullar içerisinde üğey (üvey)¹⁷⁹ şeklinde yazılanlar da bulunmaktadır. Daha sonra diğer aile üyeleri veya akrabalar yazılmıştır.

178 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30. BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

179 Bu kelime, başka çalışmalarda ögi, ögey, öteki gibi farklı şekillerde okunmuştur. Fakat *Kâmus-ı Türki*'ye bakıldığında üğey (üvey) şeklinde okunması gerektiği görülmektedir. Üğey; öz olmayandır. Üğey oğul; zevceynden beherine göre diğerinin başka zevç ve zevceden dünyaya gelmiş evladıdır. Bk. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s.173.

Sayımda erkek nüfus esas alındığı için erkek kardeş, kayın, enişte, damat, kayınpeder gibi kişiler defterde yer alırken, kız kardeş, baldız, gelin, kayınvalide gibi kişiler yer almamıştır. Hane içerisinde yer alıp deftere kaydedilen aile veya akraba üyeleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 4: Hanede Kayıtlı Bireyler
Hane Reisi
Oğlu (veya oğulları)
Üğey (üvey) oğlu
Karındaşı (veya karındaşları)
Yeğeni (veya yeğenleri)
Kayını (veya kayınları)
Kayınpederi
Eniştesi
Damadı
Bacanağı
Bacanakzâdesi
Biraderzâdesi
Ammizâdesi
Akrabası
Uşağı
Gulâmı
Hizmetkârı

Tabloda görüldüğü üzere İzmir Sancağı'na gelen Mora muhacirlerinin hane nüfusu, sadece anne-baba ve çocuklardan müteşekkil değildir. Çekirdek aileden ziyade evli oğullar ve torunların, kardeşlerin, yeğenlerin, hatta kayın, kayınpeder ve damatların aynı çatı altında yaşadığı bir geniş aile söz konusudur. Babanın hayatta olmadığı hanelerde ise kardeşlerin ağabeyin hanesinde kaldıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu bilgilerden yola çıkarak hanelerdeki akrabalık bağları da kolayca bulunabilmektedir.

Hanede kayıtlı olan bazı kişiler için hane reisinin *yanında sakin olduğu* belirtilmiştir. Bunlara; *yanında sakin yetim sagir Salih bin Abdullah*¹⁸⁰, *yanında sakin ammizâdesi sagir İsmail bin Mahmud*¹⁸¹, *yanında yetim sagir Ali bin İbrahim*¹⁸²,

180 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 7.

181 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 9.

182 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 13.

yanında *çobanı Bekdaş* oğlu İbrahim bin Yusuf¹⁸³ örnek verilebilir. Dolayısıyla sayım esnasında ailenin yanında kalan kişiler de deftere kaydedilmiştir.

Hane bireyleri arasında akraba bağı olanların yanı sıra *gulâm*¹⁸⁴ ve *hizmetkâr*¹⁸⁵ statüsünde bulunan kişiler de yer almıştır. Örneğin, Çeşme Kazası'nın Alaçatı Kasabası'nda bulunan Kızılhisar vüzerasından Osman Ağa'nın hanesine; oğlu Mustafa, diğer oğlu Receb, yanında sakin ammîzâdesi İsmail bin Mahmud, hizmetkârı zenci Mercan bin Abdullah, onun oğlu zenci İsmail bin Mercan ve diğer hizmetkârı topal aksakallı Mehmed bin Ahmed kaydedilmiştir.¹⁸⁶ Yine, Mora muhacirlerden Tahir Halil bin Ali'nin hanesine; oğlu Ali ve gulâmı mühtedi Mehmed bin Abdullah kaydedilmiştir.¹⁸⁷

4.3.3. Kullanılan İsimler

Türkler, Müslümanlığı kabullerinden önce Türkçe isimler kullanırken, Müslümanlığı kabul ettikten sonra zamanla eski Türk adları yerine Arapça isimler tercih etmeye başlamışlardır. Nitekim 15. yüzyıl tahrir defterlerinde Türkçe isimlerin ağırlıkta olduğu, 16. yüzyıl ve sonrası tahrirlerde ise Türkçe isimlerin pek fazla kullanılmadığı görülmüştür.¹⁸⁸ İncelediğimiz iki nüfus defterinde ise Mora muhacirlerinin 107 adet farklı isim kullandığı tespit edilmiştir. Ancak bunların çoğu bir veya birkaç defa kullanılmıştır. Sadece bir defa geçen isimlerin sayısı 49'dur. Burada, sadece deftere kayıtlı kişinin kendi ismi esas alınmış, aile isimleri dâhil edilmemiştir. Bu isimlerin kişi sayısına göre dağılımı aşağıda yer alan tabloda olduğu gibidir.

İsim	Sayı	İsim	Sayı	İsim	Sayı
Mehmed	205	Lütfi	3	Hamid	1
Mustafa	180	Mercan	3	Harun	1
İbrahim	124	Ramazan	3	Hulisi Aldülfettah	1
Ahmed	119	Said	3	Hurşid	1
Ali	83	Zekeriya	3	İbiş	1

183 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 29.

184 Burada *köle* anlamında kullanılmıştır. Nitekim Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'ta da *köle, esir, kölemen* anlamına geldiği belirtilmiştir. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 293.

185 Hizmet eden kişi, hizmetçi. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 374.

186 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 9.

187 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1.

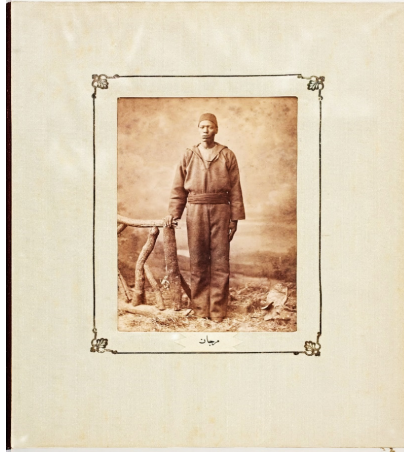
188 Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 79.

Hüseyin	80	Receb	2	İskender	1
İsmail	73	Abdulkadir	2	İslam	1
Hasan	69	Abdulkerim	2	Kamber	1
Yusuf	62	Abdülcabbar	2	Maksud	1
Mahmud	55	Abdülğani	2	Mehmed Ahmed	1
Süleyman	40	Derviş Ali	2	Mehmed Emin	1
Osman	38	Ebubekir	2	Mehmed Salih	1
Salih	35	İdris	2	Mihal Hüseyin	1
Ömer	23	Mehmed Ali	2	Mihal Mehmed	1
Abdi	17	Memiş	2	Muharrem	1
Arif	13	Numan	2	Murtaza Mahmud	1
Abdullah	10	Resul	2	Murtaza Mehmed	1
Yahya	10	Reşid	2	Murtaza Yahya	1
Halil	9	Seydi	2	Nazif	1
Hızır	8	Tahir	2	Niğmedullah	1
Cafer	6	Veli	2	Sami Mustafa	1
Murtaza	6	Zeynel	2	Sefer	1
Musa	6	Abdurrahim	1	Selim	1
Selim	6	Abdurrahman	1	Seyyid Osman	1
İsa	5	Abdülbaki	1	Sinan	1
Bekir	4	Abdülhalim	1	Süleyman Hüseyin	1
Derviş	4	Ahmed Bayram	1	Şakir	1
İlyas	4	Aziz Ali	1	Tahir Halil	1
İshak	4	Bayram	1	Talib	1
Kasım	4	Edhem	1	Tayyar	1
Murad	4	Emin	1	Tevfik	1
Şerif	4	Eyüb	1	Vesil	1
Yakub	4	Eyüb Ahmed	1	Veysi	1
Feyzullah	4	Habib	1	Zafer	1
Abdülkadir	3	Hacı Mehmed	1	Zülfikâr	1
Hamza	3	Halim	1		

Tabloda görüldüğü üzere Mora muhacirleri arasında en fazla kullanılan isim *Mehmed (Mubammed)* olmuştur. Toplam 205 kişi bu ismi almıştır. İkinci

sırada yer alan *Mustafa* ismi 180 kişi tarafından kullanılmıştır. Üçüncü sırada 124 kişi tarafından kullanılan İbrahim ismi, dördüncü sırada da 119 kişi tarafından kullanılan *Abmed* ismi yer almıştır. Genel olarak bakıldığında Arapça kökenli olan *Mehmed (Muhammed), Mustafa, Abmed, Mahmud, İbrahim, Hasan, Hüseyin, Ali, Osman, Ömer* gibi Hz. Peygamber ve onun *Ehl-i Beyt*'ine ait olan isimlerin ön plana çıktığı ve önemli bir orana sahip olduğu görülmektedir. Nitekim bu adların kullanımı, genel toplam içinde %50'yi geçen yüksek bir orana tekabül etmektedir. Dolayısıyla Mora muhacirleri arasında, sevgi ve saygının bir tezahürü olarak bu adların kullanımına önem verildiği anlaşılmaktadır.

Zenci olarak tarif edilen, genel olarak uşak, gulâm, hizmetkâr statüsünde olan ve Afrika kökenli oldukları anlaşılan kişilerde *Mercan* isminin ön plana çıktığı görülmektedir. Bazen hane reisinin ismi bazen de babanın ismi olarak kullanılmıştır. Örneğin, Moravî olup İzmir'de sakin rençber Ali bin Mustafa'nın hanesinde *uşağı zenci Mercan* yer almıştır.¹⁸⁹ Alaçatı Kasabası'nda sakin *Kızılhisar* muhacirlerinden Osman Ağa bin Mehmed Ağa'nın hanesine, *bizmetkârı zenci Mercan bin Abdullah* ve onun oğlu *zenci İsmail bin Mercan* kaydedilmiştir.¹⁹⁰ Kuşadası Kasabası'nda bulunan *Navarinli (Anavarinli) zenci gündelikçi Mercan bin Ali*, hane reisi olarak kaydedilmiştir.¹⁹¹ Mora muhacirlerinden olmasa da *Zenci* olarak tarif edilen ve *Mercan* ismini taşıyan iki kişiye ait görsel aşağıda örnek olarak verilmiştir.

Resim 1: Harem Ağalarından Mercan¹⁹²

189 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 4.

190 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 9.

191 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 23.

192 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. *Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, Yer

Resim 2: Antalyalı Zenci Mercan¹⁹³

4.3.4. Fizikî Görünümleri

Fizikî özellikler içinde ten, sakal ve bıyık rengi ile boy ölçüsüne detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Fizikî özelliklerin yazımına kısa, orta, uzun şeklinde olmak üzere boy ölçüsü ile başlanmıştır. Daha sonra kara, sarı, kumral, kır gibi ten, sakal ve bıyık tarifleriyle devam edilmiştir. Türklerin karakteristik özelliklerinden biri orta boylu oluşlarıdır¹⁹⁴ ki bu da eşkâli verilen kişilerde çok net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim 641 kişinin boy bilgisine ulaşılmış ve %80,5 oranıyla orta boylu kişilerin fazla olduğu tespit edilmiştir. Muhacirlerin boy özellikleriyle ilgili ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 6: Muhacirlerin Boy Özellikleri		
Boy	Kişi Sayısı	Oran (%)
Kısa	17	2,7
Orta	516	80,5
Uzun	108	16,8

Eşkâl kayıtlarında sakal ve bıyık rengine fazlasıyla yer verildiği görülmüş, ten rengine ise az rastlanmıştır. Bıyık özelliklerine bakıldığında en fazla kara bıyıklı kişilerin olduğu, bunları sarı bıyıklı ve kumral bıyıklıların takip ettiği görülmektedir. Aynı zamanda az bıyıklı, seyrek bıyıklı, ince bıyıklı gibi ta-

Numarası: NEKYA91286/3

193 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, *II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, Yer Numarası: NEKYA91292/159.

194 Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 125.

rifler de yapılmıştır. Sakal özelliklerinde ise ak ve kara sakallı kişiler hemen hemen aynı orana sahiptir. Bunun yanında kır sakallılar ve kır bıyıklılar da birbirine yakın orandadır. Muhacirlerin sakal ve bıyık özellikleriyle ilgili ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 7: Muhacirlerin Bıyık, Sakal vs. Fiziki Özellikleri			
Fiziksel Özellik	Kişi Sayısı	Fiziksel Özellik	Kişi Sayısı
Kara bıyıklı	205	Kırca sakallı	4
Sarı bıyıklı	122	Kumral sakallı	4
Kumral bıyıklı	83	Sarı sakallı	4
Şabb-ı emred	81	Zenci sakallı	3
Ter bıyıklı	80	Kumral	3
Mürâhik	59	Ak bıyık	2
Aksakallı	37	Kara	2
Kara sakallı	36	Sarı	2
Kır sakallı	35	İnce bıyıklı	1
Kır bıyıklı	33	Kara yüzlü	1
Az bıyıklı	19	Kara köse sakallı	1
Zenci	9	Köse	1
Kırca bıyıklı	6	Seyrek bıyıklı	1

Muhacirler içerisinde 81 kişi şabb-ı emred ve 59 kişi ise mürâhik olarak kaydedilmiştir. Şabb-ı emred; sakalı yeni çıkmaya başlayan genç demektir. İncelenen iki defterde 13-22 yaşları arasındaki kişiler için bu tabirin kullanıldığı görülmüştür. Mürâhik ise, *ergenlik (bulûğ) çağının alt ve üst yaş sınırları arasında bulunup henüz kendisinde tabii bulûğ belirtileri görülmeyen kimseyi*¹⁹⁵ tanımlamaktadır. Bu tabirin de 4-16 yaşları arasındaki kişiler için kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca 80 kişi de *ter bıyıklı*, yani *bıyığı henüz çıkan* olarak kaydedilmiştir.

Muhacirler içerisinde kayıtlı 9 kişi *zenci*, 3 kişi de *zenci sakallı* olarak tarif edilmiştir. Bunların, daha önce bahsedildiği üzere Afrika kökenli ve genel olarak *gulâm*, *uşak* veya *gündelikçi* statüsünde oldukları görülmektedir. Örneğin, Morevî olup İzmir'de sakin *zenci gündelikçi Saîd bin Abdullah*, hane reisi olarak deftere kaydedilmiştir.¹⁹⁶ Yine, Morevî olup İzmir'de sakin Ali bin

195 Nihat Dalgın, "Mürâhik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXII, İstanbul 2006, s. 40. (40-41).

196 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 6.

Ahmed'in hanesine *zenci sakallı gündelikçi Abdullah bin Abdullah*¹⁹⁷; Alaçatı Kasabası'nda sakin *Kızılhisar* muhacirlerinden Osman Ağa bin Mehmed Ağa'nın hanesine de *hizmetkârı zenci Mercan bin Abdullah* ve onun oğlu *zenci İsmail bin Mercan* kaydedilmiştir.¹⁹⁸

İzmir'de kayıtlı Mora muhacirleri dışındaki diğer muhacirler arasında da benzer örneklerle karşılaşılmaktadır. Örneğin, aslen *Asitâneli* olup Cezayir'den gelen ve İzmir'de sakin kahveci Ali bin Hasan'ın hanesinde *gulâmı zenci Musa bin Abdullah*¹⁹⁹; aslen *Hastonlu* olup Cezayir'den gelen Mehmed bin Mehmed'in hanesinde *uşağı zenci Selim bin Abdullah*, *gulâmı zenci Ömer bin Abdullah* ve diğer *gulâmı zenci Selim bin Abdullah* yer almıştır.²⁰⁰

4.3.5. Lakaplar

Kişiler kaydedilirken isimlerinin önüne zaman zaman lakapları da yazılmıştır. Nitekim soyadının olmadığı bu dönemde insanların ayırt edilmesinde lakaplar önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu anlamda defterde tespit edilen lakapların genel olarak fiziksel özellik, huy-davranış veya sosyal statü ifade ettiği görülmektedir. Bunlara; *kel*, *köse*, *kara*, *koca*, *çapkın*, *bâlt*²⁰¹, *pâlûde*²⁰², *sebil*, *çâr-ebri*²⁰³, *değir*²⁰⁴ gibi lakaplar örnek verilebilir.

4.3.6. Yaş Bilgileri ve Askerlik Durumu

Hanede kayıtlı kişilerin isimlerinin altına yaşları (*sin*) da yazılmıştır. Yeni doğanlarda *“tevellüt”* yazılıp tarih düşülürken, birkaç istisna dışında çoğunlukla yaş belirtilmemiştir. Öne çıkan nüfus çalışmalarında yaş konusunun birtakım sınıflandırmalara tabi tutulduğu görülmektedir. Nitekim *Karal*'ın tespitine göre bazı yerlerde Müslümanlar için 1-16 yaş arasında olanlar, 16-40 yaş arasında olanlar ve 40 yaş üzerinde olanlar diye üç kategori halinde sınıflandırma yapılmıştır.²⁰⁵ *Karpat*'ın belirttiğine göre ise bazı sayım memurları, Müslümanların bir bölümünü 1-12 veya 1-14; 12-40 veya 14-40; 40 ve üstü diye ayırmışlardır. Bazıları bunları “genç” ve “yaşlı” diye ayırmakla

197 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 5.

198 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 9.

199 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1.

200 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 3.

201 Koca, eski, köhne.

202 Saf hale getirilmiş, süzölmüş.

203 “dört kaşlı”, ter bıyıklı genç.

204 Değirme; duyurmak, bildirmek, ulaştırmak.

205 Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 18-19.

yetinmiştir. Diğerleri ise “tüvana” (güçlü), “sıbyan” (çocuklar) ve “amelmande” (emekli, çalışamaz) diye sınıflandırmıştır.²⁰⁶

Mora muhacirlerinin yaşlarına bakıldığında, 12-39 yaş aralığındaki genç ve güçlü nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Bunu 1-11 yaş aralığındaki çocuk nüfus takip ederken, çocuk nüfusun hemen hemen yarısı kadar da 40 yaş ve üstü nüfus vardır. Bütün nüfusun yaş ortalaması ise 22,5 olarak hesaplanmaktadır. İki nüfus defterindeki verilerden hareketle ortaya çıkan yaş aralığı tablosu aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 8: Muhacirlerin Yaş Aralıkları		
Yaş Aralığı	Kişi Sayısı	Oran (%)
1-11	500	36,3
12-39	618	44,9
40 ve üzeri	259	18,8

1830-31 genel sayımına ait 2908 numaralı defterde askerliğe uygun olanların isimlerinin altına kırmızı ile mim (م) işareti konulmuştur. 1843-44 sayımına ait 2909 numaralı defterde ise mim (م) işareti yer almamıştır. Bu işaret, askere gidebilecek nüfus için *matlûb-ı âliye muvafık*²⁰⁷ (istenilen özelliklere uygun) ifadesinin kısaltmasıdır. Nitekim sayım memurları tarafından, “... nüfus-ı mevcûde-yi mezkûreden Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye şayân olanların esâmileri zîrine mim işaret kılınmış idüğü”²⁰⁸ belirtilmiştir. Genel olarak askere alma yaşının resmen 15'ten başladığı, 15'in altındakilerin çocuk sayıldığı, 15-39 yaş arasındakilerin *matlub* grubuna girdiği²⁰⁹ belirtilmektedir. İncelediğimiz 2908 numaralı defterde ise 12-39 yaş aralığındaki kişilere mim (م) işaretinin konulduğu tespit edilmiştir. Hatta istisnai olarak 11 yaşındaki bazı kişilerde de bu işaret yer almıştır. Buna örnek olarak, nefis-i İzmir'de kayıtlı Mora muhacirlerinden Şerif Ahmed bin Ali'nin oğlu mürâhik Halil (11 yaş)²¹⁰; Çeşme Kazası'nda sakin Kızıllhisar muhacirlerinden İbrahim bin İbrahim Bey oğlu İsmail'in karındaşı mürâhik Ahmed (11 yaş)²¹¹ ve Alaçatı

206 Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 68.

207 Anadolu ve Rumeli'den ne kadar asker toplanabileceğini tayin etmek, fakat halkı ürkütmemek için “*matlûb-ı âliye muvafık*” anlamında “*mim*” işaretiyle askerliğe yarar kimseler kaydedilmeye başlanmıştır. Bk. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 19.

208 Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 18, 19.

209 Kütüoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 59.

210 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s.5.

211 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s.7.

Kasabası'nda sakin Kızılhisar muhacirlerinden mürâhik yetim Mahmud bin Mahmud Efendizâde Mehmed (11 yaş)²¹² örnek verilebilir. Netice olarak bunlar da dâhil edildiğinde, toplam nüfus içerisinde askerliğe elverişli olanların önemli bir orana sahip olduğu görülmektedir.

4.3.7. Meslekler

1830-31 genel nüfus sayımı, asıl gayenin *Asâkir-i Mansûre* için elverişli nüfusu belirlemek olduğundan her şahıs için aynı bilgileri içermemektedir.²¹³ Dolayısıyla defterde çalışabilecek yaşta olan herkesin mesleği kaydedilmemiştir. Muhacirlerden bazılarının isimlerinin önüne meslekleri yazılmıştır. Bu anlamda az da olsa muhacirlerin uğraş alanları tespit edilebilmektedir. Muhacirlerin meslekleriyle ilgili ortaya çıkan tablo aşağıda olduğu gibidir.

Tablo 9: Mora Muhacirlerinin Meslekleri			
Meslek	Kişi Sayısı	Meslek	Kişi Sayısı
Gündelikçi	165	Etibbadan ²¹⁴	2
Kiracı	19	Manav	2
Rençber	17	Mektep Hocası	2
Çoban	16	Topçu	2
Hizmetkâr	15	Topçubaşı	2
Bakkal	13	Balıkçı	1
Berber	9	Gündelikçi başı	1
Terzi	7	Hallaç ²¹⁵	1
Kahveci	5	Hamal	1
Ticarette	5	Hattat	1
Çavuş	4	Hırdavatçı	1
Duhancı ²¹⁶	4	Kasap	1
Kapudan	4	Katırcı	1
Usta	4	Kâtip	1
Pabuççu	3	Kebabçı	1

212 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s.9.

213 Kütüoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 147.

214 Tıp ilmini bilenler.

215 Yünü, pamuğu yay veya tokmak gibi bir araçla kabartma, ditme işini yapan kimsedir.

216 Tütün işleyen, satan kimsedir.

Bahçıvan	3	Kitabetle meşgul	1
Hasırcı	3	Kuyumcu	1
İmam	3	Müezzin vekili	1
Tablakâr ²¹⁷	3	Naîb	1
Cerrah	2	Palamut aşçısı	1
Enfiyeci ²¹⁸	2	Palamutçu çırağı	1
Hafız	2	Sekban	1
Kapıcı	2		

Tabloda görüldüğü üzere mesleği belirtilen muhacirlerden büyük bir çoğunluğu işçi sınıfındandır. Bu anlamda özellikle gündelikçi, kiracı ve hizmetkârlar dikkat çekmektedir. Gündelikçiler, genel olarak tarım alanlarında yevmiye ile çalışanlar; hizmetkârlar, yine tarım alanlarında çalışan veya bir tüccara hizmet edenler; kiracılar ise, başkasının arazisini işleyerek bir tür kiracı durumunda olan insanlardır. Esnaf sınıfından olanlar içerisinde ise bakkal, berber, terzi ve kahveciler öne çıkmaktadır. Aynı zamanda ticaretle uğraşanlar ile tabiplik, cerrahlık, kâtiplik, mektep hocalığı, imamlık gibi meslekleri yapanlar da vardır.

4.3.8. Mülkiyet Durumu

Hane kayıtlarından hareketle özel mülkiyet durumu da tespit edilebilmektedir. Zira mülk sahibi olan aileler için *sahib-i menzil*, *hane*, *hane-i beğlik*; kiracı olanlar için de *müstecir* (kiracı) kaydı düşülmüştür.

Nefs-i İzmir'de kayıtlı olan toplam 61 Mora muhaciri aileden 18'ine *hane-i beğlik*; 8'ine *sahib-i menzil*, 1'ine *sahib-i hücre* ve 34'üne de *müstecir* kaydı düşülmüştür. Dolayısıyla İzmir'deki Mora muhaciri ailelerden hemen hemen yarısının mülk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu da İzmir'deki ailelerin hali vakti yerinde olduğunu göstermektedir. Zira diğer yerlerde mülk sahibi olan aile ya hiç yok, ya da oranı çok düşüktür. Bunlara bakacak olursak; Çeşme Kazası'nda sakin *Kızılbisar* muhacirleri arasında sadece 1 aileye *sahib-i hane* kaydı düşülmüştür. Seferihisar Kasabası'nda sakin *Kızılbisar* muhacirlerinden 1 aileye; Sığacık Kalesi'nde sakin *Kızılbisar* muhacirlerinden de 1 aile-

217 *Table-kâr*: 1-) tabla taşıyan, başında tabla ile ufak tefek satan gezici esnaf, 2-) yemek yenirken iş gören hizmetçi. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1012.

218 *Enfiyye*: keyif için burna çekilen çürütülmüş ve içine bazı kokulu maddeler katılmış tütün tozudur. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 223. Dolayısıyla *Enfiyeci* de bu işle meşgul olan kimsedir.

ye *sahib-i menzil* kaydı düşülmüştür. Alaçatı Kasabası'nda sakin *Kızılhisar* muhacirleri, Kuşadası'nda sakin *Benefşe* muhacirleri, Söke'de sakin Mora muhacirleri ve deftere sonradan eklenen muhacirlerin tamamı ise *müstecir* olarak kaydedilmiştir.²¹⁹ Dolayısıyla kiracı statüsündeki aile sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Kiracı sayının fazla olmasında, İzmir, Bursa, Edirne ve Kuşadası idarelerine gönderilen emirlerin de etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim verilen emirlerde, Mora'da isyan bastırılınca bu muhacirlerin geri dönecekleri, o zamana kadar buldukları mahallerde bekletilmeleri istenmiştir.²²⁰ Dolayısıyla muhacirlerin geri dönecekleri beklentisinin, onların göçü olarak yerleştirilmelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

1460-1829 yılları arasında 369 yıl Osmanlı idaresinde kalan Mora, 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Rum çetelerin başını çektiği isyanlarla çalkalanmaya başlamıştır. Bu isyanların ortaya çıkmasında Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin de önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim bu devletlerden aldıkları cesaretle hareket eden âsi Rumların 1821 yılında çıkardıkları büyük isyan, bölgedeki dengeleri önemli ölçüde alt üst etmiştir.

Balkanlar'da ilk bağımsız devletin ortaya çıkması ile sonuçlanan Rum İsyani, Osmanlı egemenliği altında yaşayan diğer Balkan halklarını da derinden etkilemiş ve onlara örnek teşkil etmiştir. Nitekim Balkanlardan çok sayıda göçlünün Mora Yarımadası'na gelerek Rumların bağımsızlık mücadelesine destek vermeleri, bu durumun en büyük kanıtlarından birisidir.

Yunan bağımsızlığı sürecinin en büyük mağdurları ise yaklaşık dört asır bu rayı vatan edinen Mora Türkleri olmuştur. Bazı Avrupalı yazarların da kabul ettiği gibi bu bağımsızlık hareketi, çok kısa bir sürede acımasız bir din ve ırk savaşına dönüşmüştür. Müslüman-Türk nüfus, o devir için eşine az rastlanır katliamlara maruz kalmıştır. Nitekim 1830'da Yunan Devleti'nin kuruluşu kesin olarak ilan edildiğinde, Mora'daki Müslüman-Türk nüfus tarih sahnesinden silinmiştir. Canını kurtarmayı başarabilen az sayıda muhacir ise en yakındaki güvenli alanlara sığınmıştır.

Muhacirlerden önemli bir kısmı Mora Yarımadası, Eğriboz, Kızılhisar ve Atina'dan hareket ederek deniz aşırı bir yolculuktan sonra Batı Anadolu sa-

219 BOA, NFS.d., 2908, H. 1246/M. 1830-31, s. 1-30. BOA, NFS.d., 2909, H. 1259/M. 1843-44, s. 1-34.

220 Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, s. 255.

hillerine ulaşmıştır. Başta İzmir Limanı olmak üzere Kuşadası, Seferihisar, Çeşme kıyılarında karaya ayak basmışlar ve daha sonra yerel idareciler tarafından bu kazaların iç kısımlarına yerleştirilmişlerdir.

İzmir'in 1830-31 genel sayımına ait nüfus kayıtları, çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim bu kayıtların tutulduğu tarih, Rum İsyanı'nın (1821-1829) hemen sonrasına isabet etmektedir. Dolayısıyla isyan esnasında yaşanan olaylar nedeniyle Mora'dan göç etmek zorunda kalan binlerce Müslümanın takibinde ve nüfus verilerine ulaşılmasında bu sayımın sonuçları önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada, Mora muhacirlerine dair kayıtları içeren; H.1246/M.1830-31 sayımına ait *NFS.d. 2908* numaralı defter ile bunun devamı niteliğinde olan H.1259/M.1843-44 sayımına ait *NFS.d. 2909* numaralı defter incelenmiştir.

İki nüfus defterinden hareketle muhacirlerin nereden geldikleri ve nereye yerleştikleri tespit edilebilmektedir. Nitekim muhacirlerin çoğunlukla Moralı (Moravi), Kızılhisarlı, Benefşeli, Gastonlu ve Anabolulu oldukları görülmektedir. Nefs-i İzmir'de bulunan muhacirler arasında başta Moralı (Moravi) olarak kaydedilenler olmak üzere Anabolulu, Atinalı, Eğribozlu ve Motonlu muhacirler de vardır. Çeşme Kazası'nda, Alaçatı Kasabası'nda, Seferihisar Kasabası'nda, Sığacık Kalesi'nde, Tepecik Köyü'nde ve Hereke civarında ise sadece Kızılhisarlılar yer almıştır. Kuşadası Kasabası'nda kayıtlı muhacirlerin büyük bir çoğunluğunu ise Benefşeliler oluşturmuştur. Aynı zamanda az sayıda Anabolulu, Eğribozlu, Motonlu, Navarinli, Mizistrelî, Bardunyalı, Laleli, Arkadyalı, Tripoliçeli muhacirler de kaydedilmiştir. Söke Kasabası'ndaki Mora muhacirleri içerisinde de Anabolulu, Gastonlu, Benefşeli muhacirler yer almıştır. Ayrıca deftere sonradan gelen muhacirler de eklenmiştir. Nitekim bu muhacirler de Anabolulu, Gaston ve Kızılhisar taraflarından gelmişlerdir.

1830-31 genel sayımında nefis-i İzmir ve Kuşadası, Seferihisar, Çeşme, Söke kazalarında toplam 677 hanede 1.413 erkek muhacirin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. 1843-44 yılı sayımında ise toplam 591 hanede 1.241 erkek muhacirin olduğu görülmüştür. Erkek nüfus kadar kadın da olduğu kabul edildiğinde, sancak dâhilinde 1830-31 genel sayımında en az 2.826; 1843-44 sayımında ise en az 2.482 Mora muhacirinin olduğu tahmin edilmektedir.

İki sayım arasında nüfus vukuatlarından kaynaklı azalma olduğu görülmektedir. Nitekim muhacirler içerisinde yeni doğanlar, vefat edenler ve başka bir yere gidenler olmuştur. Bunlar için yatay/eğri bir şekilde "te-

vellüt (doğan)”, *fevt* (ölen)”, *reft* (giden)” ibareleri düşülmüştür. Vukuatın yaşandığı yer ve tarih de deftere yazılmıştır.

İki nüfus defterinden hareketle muhacir hanelerindeki aile bireylerinin isimleri, eşkâlleri, yaşları, askerlik durumları, meslekleri ve ikamet durumları gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Mora muhaciri hanelerinin sadece anne-baba ve çocuklardan müteşekkil olmadığı görülmektedir. Çekirdek aileden ziyade evli oğullar ve torunların, kardeşlerin, yeğenlerin, hatta kayın, kayın-peder ve damatların aynı çatı altında yaşadığı bir geniş aile söz konusudur. Dolayısıyla bu bilgilerden yola çıkarak hanelerdeki akrabalık bağları kolayca bulunabilmektedir.

Netice olarak yaklaşık 4 asır yaşadıkları vatanların ayrılmak zorunda kalan Mora muhacirleri, İzmir Sancağı dâhilindeki kazalarda yeni bir hayata adım atmışlardır. Yeni topraklarında küçük Mora’yı inşa etmelerinin yanı sıra gelenek, görenek, yaşam şekli ve kültürlerini de yaşatmaya devam etmişlerdir. Her ne kadar ilk etapta yerel ahaliyle bir uyum sorunu yaşamışlarsa da zamanla bunun üstesinden gelmişler ve iyi ilişkilerde bulunmuşlardır. Kuşadası, Antalya gibi şehirlerde bulunan muhacirden önemli görevlere gelenler olmuştur. Örneğin Kuşadası’nın ilk belediye reisi *Hacı İbrahim Ağa*, Mora’dan gelen muhacirlerdendir. Onun neslinden gelenlerin de cumhuriyet döneminde belediye reisliği yaptığı bilinmektedir. Bir başka önemli kişi ise Kuşadası’nın Milli Mücadele tarihinde çok önemli bir yeri olan *Mahmut Esat Bozkurt*’tur. Bozkurt, 1892 yılında Kuşadası’nda doğmuştur. Babası Mora’dan göç eden Hacı Mahmutoğulları ailesinden Hasan Bey’dir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Nüfus Defterleri (NFS.d.); 2909.

Bâb-ı Âsafî Sadaret Mektubî Kalemi Deâvî (A.MKT.DV): 31/70.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları (A.MKT.NZD): 125/67; 182/50; 214/66; 261/10; 32/26; 349/10; 360/89; 50/23; 271/87.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat (A.MKT.UM): 131/48; 185/70; 319/56.

Ali Emiri Sultan Mahmut II (AE.SMHD.II): 67/4792.

Cevdet Dahiliye (C. DH): 128/6364; 162/8086; 86/4287; 71/3542.

Hatt-ı Hümayûn (HAT): 1351/52784; 531/26191; 849/38070; 850/38091; 874/38787; 902/39660; 904/39693; 910/39834; 913/39905; 926/40255.

Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi (HR. MKT): 488/28.

Kaynak Eserler, Resmi ve Süreli Yayınlar

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C I, haz. A. Hezarfeni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C XI, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, Ankara 2010.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, *II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, Yer Numarası: NEKYA91286/3.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, *II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri*, Yer Numarası: NEKYA91292/159.

Muâbedât Mecmuası, C IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât, Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, I-IV, haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yay., Ankara 2008.

Phillips, Walter Alison, *The War of Greek Independence, 1821 to 1833*, Smith Elder & Co, London 1897.

Sahhâflar Şeyhî-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Süleyman Tevfik-Abdullah Zühdü, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi 1314*, Mihran Matbaası, Dersaadet 1315.

Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şâni-zâde Tarihi*, C IV, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1291.

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.

Spratt, Thomas Abel Brimage- Forbes, Edward, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis*, I, John Van Voorst, London 1847.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

Arısoy, İbrahim Alper, “Adalar Arasında, Balkanların Kıyısında: Kızılhisar (Karisto) Müstahkem Mevkii ve Kasabası”, *8. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri (06-07 ARALIK 2014)*, Samsun 2015, s. 77-122.

Aydın, Mahir, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 81-106.

Babacan, Hasan, “Temettuat Kayıtlarına Göre Antalya'daki Mora Göçmenleri”, *Geçmişten Günümüze Göç*, I, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 195-207.

Bayrak, Meral, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, *Osmanlı*, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 71-86.

Berber, Ferhat-Özekmekçi, Mustafa Mesut, “19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir Nüfusunun Kaynakları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8/3, 2021, s. 1066-1086.

Beydilli, Kemal, “Tepedelenli Ali Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XXXX, İstanbul 2011, s. 476-479.

Bilgi, Nejd, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu*, 19-20/148-149, 1999-2000, s. 117-124.

Bostan, İdris, "Navarin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XXXII, İstanbul 2006, s. 441-443.

Clair, William St., *That Greece might still be free: the Philhellenes in the War of Independence*, Oxford University Press, London 1972.

Çadırcı, Musa, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

Çimen, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 2012, s. 183.216.

D'Ohsson, M. de M., *XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1992.

Dalgın, Nihat, "Mürâhik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C XXXII, İstanbul 2006, s. 40-41.

Danieloğlu, Dimitri E., *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, çev. Ayşe Ozil, Suna-İnan Kırac, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2010.

Dayar, Evren, "19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile Moravileri", *Toplumsal Tarih*, 292, 2018, s. 24-33.

Dayar, Evren, *Antalya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839-1908)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2015.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Diñç, Güven, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12, 2007, s. 65-87.

Diñç, Güven, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", *Geçmişten Günümüze Göç*, II, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s. 771-788.

Driault, Edouard, Şark Meselesi, "Bidâyet-i Zuhûrundan Zâmanımıza Kadar", çev. Nafiz, haz. Emine Erdoğan, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Navarin", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C IX, Eskişehir 1983, s. 127-134.

Gökpinar, Vasıf, *Mora Mubacirleri Meselesi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi Nr. 6973, İstanbul 1973.

Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, 8/15, Ankara 2014, s. 221 – 240.

Hatipoğlu, M. Murat, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.

Howarth, David, *The Greek Adventure: Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence*, Published by Collins, London 1976.

Hülagü, Metin, “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, *XIV. CIEPO (Çeşme 18-22 Eylül 2000) Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 321-347.

İpek, Nedim, “Rum İsyanı ve Sonrasında Türk-Yunan Nüfusu Meselesi”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler İçinde*, Serander Yayınevi, Trabzon 2006, s. 79-94.

İpek, Nedim, “İzmir ve Göç”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir 2018, s. 201-209.

İpek, Nedim, “Rumeli’den Anadolu’ya Göç”, *Mübadele Şen Gittik & Yaslı Döndük*, 15-19, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yay., Samsun, 2011.

İpek, Nedim, “Yunanistan’ın Nüfus Siyaseti ve Mora’dan Batı Trakya’ya Kadar Türkler”, *Yakın Tarihimizde Türklere Karşı İşlenen Katliam ve Sürgünler*, haz. Mustafa Kahramanyol, Ankara 2006, s. 95-107.

İzmir İli İlçelerinin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Yatırım Olanakları, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir 2016.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar*, C I, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Jorga, Nicola, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

Kahraman, Kemal, “Cezayir (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C VII, İstanbul 1993, s. 486-489.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C V, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2011.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yay., İstanbul 2010.

Kırlı, Cengiz, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı”, *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 183-212.

Kütükoğlu, Mübahat S., “İzmir Şehri Nüfusu Üzerine Bazı Tesbitler”, İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2000, s. 13-25.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri), ATASE, Ankara 1986, s. 133-161.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010.

La Gorce, Çağlar Boyu Yunanlılar, Türkçe haz. Doğu Araştırma Merkezi, Belge Yay., Ankara 1986.

McCarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda*, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yay., İstanbul 2006.

McCarthy, Justin, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922), çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012.

Menekşe, Metin, “Mora Müslümanlarının Hazin Hikâyesi: İsyân, Zorunlu Göç ve İskân (1821-1832) Sürecine Genel Bir Bakış”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Nisan 2020, Yıl 13, S. XLV, s. 784-832.

Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yay., İstanbul 2013.

Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2009.

Örenç, Ali Fuat, “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 11/12, 2011, s. 5-32.

Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Sezer Feyzioğlu, Hamiyet, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

Sezer, Hamiyet, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)”, *Osmanlı*, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 87-93.

Sonyel, Salahî, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Belleten*, C 62, S. 233, Ankara 1988, s. 107-120.

Toprak, Serap, “19. Yüzyıl Milliyetçilik Çıkmazında Rumlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 68, 2015, s. 2840-2884.

Türsan, Nurettin, *Mora Ayaklanması ve Yunan Bağımsızlığı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1978.

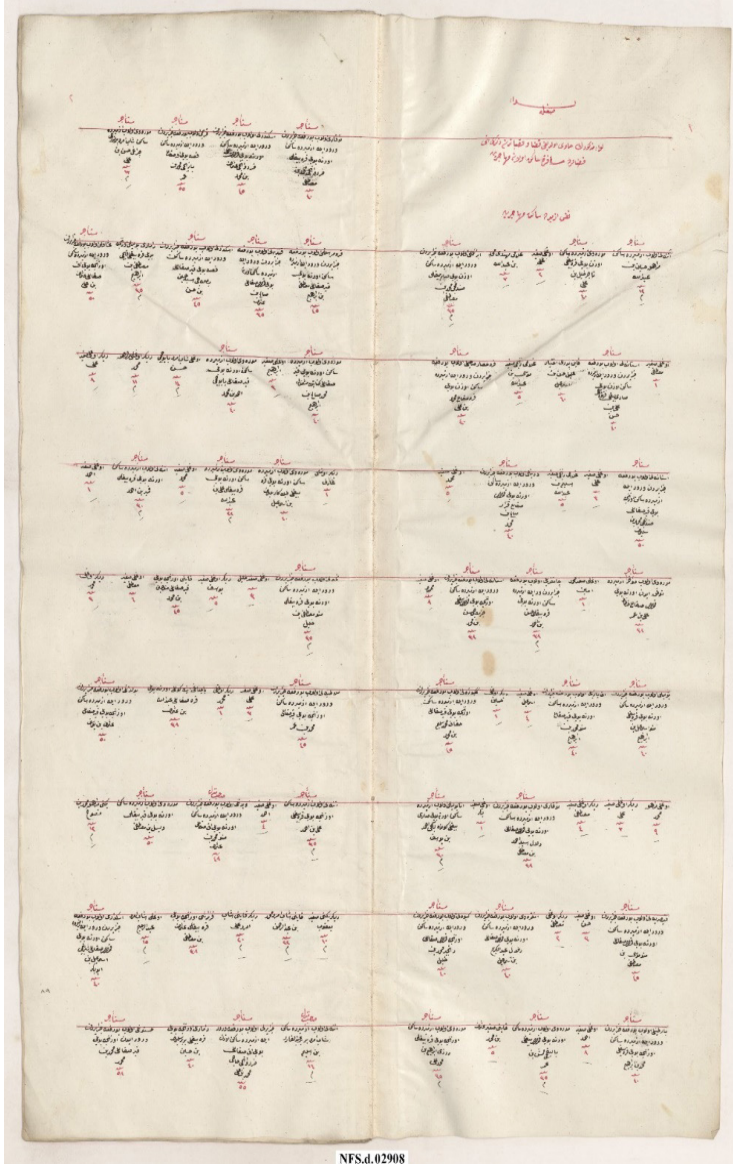
Yakupoğlu Erket, E., “Mora Yarımadasından Türk Göçü ve Yahya Hakkı’nın Eserlerinde Göç Olgusu”, *Doğu Göç Edebiyatı*, ed. Onur Kılıçer, Hatice Gökün, Demavend Yay., İstanbul 2017, s. 79-87.

Yenidünya Gürgen, Süheyla, *Devletin Kahyası, Sultan’ın Efendisi, Mehmed Said Hâlet Efendi*, Dergâh Yay., İstanbul 2018.

Yoğurtçuoğlu, Arzu, *Rum İsyanı ve Yunanistan Devleti’nin Kuruluşu (1821-1830)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

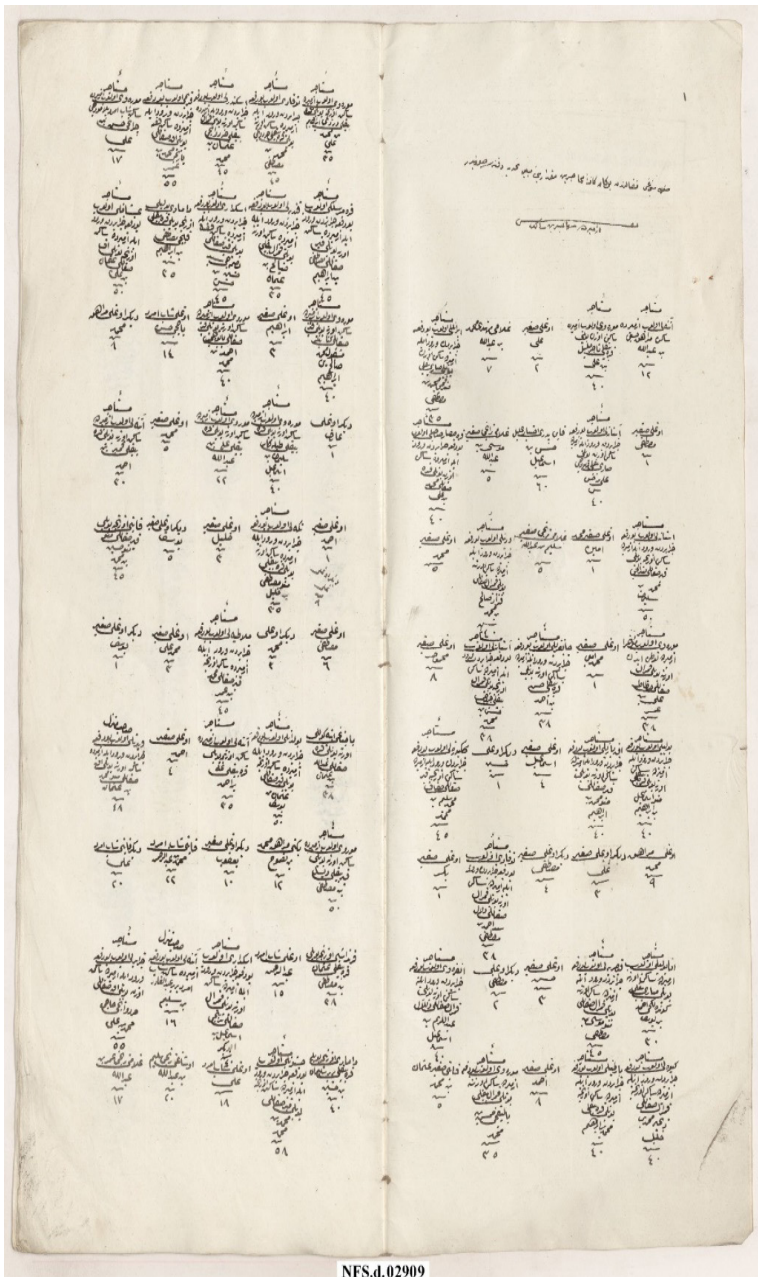
Ekler

Ek 1: Nüfus Defterlerinin İlk Sayfaları

NFS.d.02908

NFS.d., 02908, H. 1246/M. 1830-1831

NFS.d.02909